

ภวังคจิต คำว่าจิตตภวังค์ บางท่านอาจไม่เข้าใจ จึงขออธิบายไว้บ้างเล็กน้อย คำว่า ภวังค์ แปลอย่างป่า ๆ ตามนิสสัยที่ถนัดใจ จึงขอแปลว่า องค์แห่งภพ หรือเรือนพักเรือนนอนของอวิชชามาตั้งแต่เด็กดำบรรพ์แสนกัปนับไม่ถ้วน คำว่า จิตตภวังค์ คือ อวิชชา รวมตัวเข้าไปอยู่ในที่แห่งเดียว ไม่ทำงานและไม่ใช้สมุนให้ออกเที่ยวล่าเมืองขึ้นตามสายทางต่าง ๆ นั้นแล ทางออกทางเข้าของสมุนอวิชชา คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เมืองขึ้นของอวิชชา คือ รูป ร้อยแปด เสียง ร้อยแปด กลิ่น ร้อยแปด รส ร้อยแปด เครื่องสัมผัส ร้อยแปด ซึ่งล้วนเป็นที่รักชอบของอวิชชาทั้งสิ้น สมุนของอวิชชา คือ ราคะ ตัณหา โดยอาศัย สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ เป็นเครื่องมือช่วยจัดการงานต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความหวัง

ขณะที่จิตตภวังค์ด้วยกำลังของสมาธิ อวิชชาก็พักผ่อนไปชั่วระยะหนึ่ง พอจิตถอนขึ้นมา ก็เริ่มทำงานอีกตามหน้าที่ของตน แต่ไม่รุนแรงเหมือนที่ยังไม่ถูกหักแข็งหักขาจากสมาธิภาวนา ดังนั้นสมาธิภาวนาจึงเป็นเครื่องมือตัดกำลังของอวิชชาได้ดี เพื่อปัญญาจะได้ทำการกวาดล้างไปโดยลำดับ จนไม่มีอวิชชาเหลืออยู่ภายในใจ คำว่าภวังคจิตนี้ เริ่มทราบได้จากการภาวนาเมื่อจิตรวมสงบตัวลงไป พอถอนออกมา เรียกว่าจิตออกจากภวังค์ และเริ่มยุ่งไปกับเรื่องร้อยแปดที่อวิชชาเป็นผู้บงการ ไม่มีวันสำเร็จเสร็จสิ้นลงไป ฉะนั้นจึงไม่มีงานใดจะยึดยาวจนสืบสาวราวเรื่องหาเหตุผลต้นปลายไม่ได้ เหมือนงานของอวิชชาที่แผ่กระจายไปทุกแห่งหนตำบลหมูบ้านตลอดโลกสงสาร และกล้าได้กล้าเสียต่องานของตน

รักชังเกลียดโกรธ เป็นงานประจำของอวิชชาไม่มีรังเกียจ พอใจทั้งรักทั้งชัง พอใจทั้งเกลียดทั้งโกรธ แม้จะมีความทุกข์ทรมานแก่ผู้รับใช้เพียงไร อวิชชาเป็นไม่ยอมให้ถอย ยุให้รักให้ชัง ให้เกลียดให้โกรธ จนผู้รับผลเกิดความฉิบหายปนปี้ไปเพราะสิ่งเหล่านี้ อวิชชาก็ไม่ยอมเห็นใจและสงสาร บังคับให้ทำจนผู้รับใช้แหลกลาญไปกับมัน นั้นแลคือความเป็นธรรมชาติของอวิชชาทุก ๆ อวิชชาที่มีอยู่ในใจสัตว์โลก งานที่อวิชชาพาให้ทำนั้นไม่มีวันสิ้นเสร็จสำเร็จเหมือนงานอื่น ๆ นอกจากแตกแขนงกว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ ไม่มีวันเวลาเป็นกฎเกณฑ์ขอบเขตเท่านั้น

ผู้มีธรรมในใจ เช่น ผู้มีสมาธิปัญญาบ้าง จึงพอเห็นโทษของอวิชชาที่พาทำงานไม่หยุด ดังนั้นเมื่อจิตรวมลงสู่ภวังค์ที่เรียกว่าอวิชชาพักผ่อนชั่วคราว จึงปรากฏมีความสุขสบายหายห่วงไปพักหนึ่ง ตอนที่จิตพักผ่อนนี้แลที่พอเห็นโทษแห่งความหมุนของตนที่มีอวิชชาอยู่หลังจาก ซึ่งความหมุนนั้นผิดธรรมชาติที่อยู่ในภวังค์มากมาย ขณะที่จิตถอนขึ้นมาใหม่ ๆ ใจก็ยังมีความสงบเย็นอยู่ด้วยกำลังของสมาธิหล่อเลี้ยง จิตมีความสุขเพราะสมาธิมากเพียงไร ก็เห็นโทษแห่งความวุ่นวายของอวิชชาเป็นเหตุมากเพียงนั้น ด้วยเหตุนี้ผู้

ปฏิบัติจึงมักติดสมาธิจนไม่สนใจจะแก้ด้วยวิธีใด ๆ เพราะเป็นความสงบเย็นมากพอให้ติดได้ สุดท้ายจิตกลับเห็นโทษแห่งความวุ่นวายเพราะอวิชา แต่ก็ติดในสมาธิซึ่งเป็นบ้านพักเรือนนอนของอวิชาจนได้ เพราะไม่มีทางออกซึ่งเห็นว่าดีกว่านี้ นี่แลผู้ปฏิบัติจะเห็นคุณของสติปัญญาอย่างถึงใจ ก็มาเห็นตอนพยายามถอดถอนทำลายอวิชานี้แล เพราะนอกจากสติกับปัญญาแล้ว ไม่มีเครื่องมือใดสามารถทำลายได้

ภวังคจิตจะสูญสิ้นไปได้เมื่อไร ภวังคจิตไม่มีวันสูญสิ้นไปโดยลำพัง เพราะเป็นแหล่งสร้างภพสร้างชาติสร้างกิเลสตัณหามานาน และทางเดินของอวิชาก็คือการสร้างภพชาติบนหัวใจสัตว์โลกอยู่ตลอดไป ไม่มีวันเกยจคร้านและอิมพอ ผู้ปฏิบัติถ้ายังรักสรวงภวังคจิตและรักฐานแห่งสมาธิของตนอยู่ ไม่คิดหาทางขยับตัวเข้าสู่ปัญญา เพื่อสอดส่องดูตัวอวิชาที่เปรียบเหมือนนางบังเงาอยู่ในจิต หรือในภวังคจิตในสมาธิ ก็เท่ากับเป็นสมุนของภพชาติอยู่เรื่อยไปไม่มีวันพ้นไปได้

ถ้าต้องการหลุดพ้น ก็ต้องสร้างสติปัญญาขึ้นกับใจจนคล่องแคล่วแกว่งกล้าสามารถทำลายภวังคจิตอันเป็นตัวภพชาตินั้นเสีย ภวังคจิตก็สลายหายซากไปเอง ผู้จะทราบภวังคจิตได้ ต้องเป็นผู้มีสมาธิอันมั่นคงและมีสติปัญญาอันแหลมหลัก เข้าเขตข่ายแห่งมหาสติมหาปัญญานั้นแล นอกนั้นไม่สามารถทราบได้ แม้เรียนจบพระไตรปิฎก ก็ไม่พ้นจากความพอกเอาความรู้วิชาไว้อย่างเต็มพุงไปได้ เครื่องมืออันยอดเยี่ยมก็คือมหาสติมหาปัญญา นี่แลเป็นเครื่องสังหารทำลายภวังคจิตภวังคอวิชา พระป่าก็เขียนไปตามนิสัยป่าอย่างนั้นเอง กรุณาอย่าได้ถือสาและยึดเป็นหลักเป็นเกณฑ์นักเลย เพราะพูดไม่มีแบบมีฉบับเป็นเครื่องยืนยันรับรอง เวลาปฏิบัติก็อยู่ในป่า เวลาเรียนก็เรียนในป่า ธรรมจึงเป็นธรรมป่า รวมแล้วมีแต่เรื่องป่า ไม่มีคำว่าคัมภีร์แฝงอยู่บ้างเลย

การอธิบายวิธีเดินจงกรมกับวิธีนั่งสมาธิก็ไม่ค่อยเป็นแถวเป็นแนว เนื่องจากความเกี่ยวโยงแห่งแขนงธรรมต่าง ๆ ที่ควรอธิบายมีสัมพันธ์กันเป็นตอน ๆ จึงเขียนวกเวียนซ้ำซากไปตามความจำเป็น ผู้เริ่มฝึกหัดใหม่อาจเป็นปัญหาและทำให้เกิดความรำคาญอยู่บ้าง แต่อาจเกิดผลในวาระต่อไป จึงขอสรุปวิธีการทั้งสองลงว่า ถ้าเห็นว่าการเดินจงกรมเหมาะกับนิสัย และได้รับความสงบหรือเกิดอุบายต่าง ๆ ขึ้นมากกว่าวิธีนั่งสมาธิ ก็ควรเดินมากกว่านั่ง ถ้าการนั่งจิตได้รับผลมากกว่าก็ควรนั่งมากกว่าเดิน แต่ไม่ควรปิดทางของการเปลี่ยนอิริยาบถ ซึ่งเป็นความสำคัญสำหรับกายที่เป็นเครื่องมือทำงาน ทั้งสองนี้จะเป็นวิธีใดก็คือการทำลายกิเลสสิ่งพอกพูนภพชาติ และกองทุกข์ทั้งหมดภายในใจอันเดียวกันนั้นแล

กรุณาทำความเข้าใจกับจิตซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของโลกด้วย โลกกับเราจะอยู่ด้วยกัน เป็นผาสูก ไม่อยู่ด้วยความเดือดร้อนนอนครางนั้ เพราะจิตได้รับการอบรมพอ มีเครื่องป้องกันหลบลซ่อนบ้าง ดีกว่าที่ไม่มีอะไรในตัวเลย เวลาดับขันธจะได้อาศัยพึงร่วมพึ่งเงาความดีภายในตัวที่สั่งสมไว้ สัตว์โลกเป็นไปกับกรรมดีกรรมชั่วและเสวยผลเป็นสุขบ้างทุกข์บ้างตลอดมา ไม่เคยมีสัตว์ตัวใดหรือผู้ใดหลีกเลี่ยงไปได้โดยไม่ยอมเสวยผลที่ไม่พึงปรารถนา แม้ในโลกมนุษย์เราก็รู้เห็นกันอยู่อย่างเต็มตาเต็มใจทั้งท่านและเราตลอดสัตว์ ซึ่งมีสุขบ้างทุกข์บ้างเจือปนกันไปเป็นคราว ๆ ในรายหนึ่ง ๆ การอบรมความดีมีศีลสมาธิปัญญาเป็นต้น เพื่อเป็นเรือนใจ อันเป็นสิ่งที่ผู้บำเพ็ญจะพึงรู้เห็นในปัจจุบัน วันนี้ชาตินี้ไม่สงสัยเช่นเดียวกับสมัยพุทธกาล ส่วนขณะจิตที่รวมลงเป็นสมาธิซึ่งมีหลายขณะต่าง ๆ กันตามนิสัยนั้น ไม่ขอแสดงไว้ ณ ที่นี้ เกรงว่าท่านที่เริ่มปฏิบัติจะคิดคาดหมายไปต่าง ๆ ซึ่งมีใช้ความจริงที่เป็นเองจากสมาธินิสัยของตน

ที่อธิบายวิธีเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาที่ผ่านมา อธิบายเป็นกลาง ๆ นำไปปฏิบัติได้ทั้งพระและฆราวาส ส่วนผลคือความเป็นของจิตที่เกิดจากการเดินจงกรมหรือนั่งสมาธินั้น ส่วนใหญ่คือความสงบของจิต เวลารวมลงไปถึงที่แล้ว จิตเป็นหนึ่งมีอารมณ์เดียวกัน ส่วนย่อยที่อาจเป็นไปตามนิสัยนั้นผิดกัน ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรเป็นกังวลเมื่อได้ทราบจากเพื่อนฝูงเล่าให้ฟังว่า จิตเขาเป็นอย่างนั้น รู้เช่นนั้น เห็นเช่นนั้น และรู้เห็นนิมิตต่าง ๆ อย่างนั้น โปรดถือหลักใหญ่คือความสงบ ขณะที่จิตรวมลงเป็นสำคัญนี้เป็นหลักรับรองผลของสมาธิโดยทั่วไป ท่านที่มีความเพียรพยายามอยู่แล้วไม่นิยมว่าเป็นนักบวชหรือสาธุชน ย่อมจะเห็นความอัศจรรย์ของจิตจากสมาธิภาวนาในวันหนึ่งแน่นอน

ข่าวที่เคยอ่านในประวัติของอริยสาวกทั้งหลาย จะกลายมาเป็นข่าวของตนในวันหนึ่งจนได้ เพราะสิ่งที่เป็นกิเลสบาปกรรมและธรรมเครื่องแก้กิเลสนั้นมีอยู่กับทุกคนและทั้งครั้งโน้นครั้งนี้ไม่ลำเอียง ผู้ปฏิบัติเป็นสามัคคีธรรมชอบในสมาธิวิธี ผลเป็นที่พอใจเหมือนอริยสาวกในครั้งพุทธกาลได้รับ ตนจะพึงได้รับเช่นกัน ข้อสำคัญอย่าคาดกาลสถานที่ว่าเป็นที่เกิดแห่งมรรคผลนิพพาน ยิ่งไปกว่าการปฏิบัติตนด้วยมรรคโดยชอบธรรมเถิด นี้แลเป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลสกองทุกข์ทางใจออกได้โดยสิ้นเชิง และมรรคนี้แลคือธรรมแก้กิเลสโดยตรงเรื่อยมาแต่ครั้งโน้นถึงครั้งนี้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง กรุณานำมาแก้จิตซึ่งเป็นที่เกิดที่อยู่แห่งกิเลสทั้งมวลให้เห็นประจักษ์ขึ้นกับใจ ว่าใจได้เปลี่ยนตัวจากความเคยเป็นภาชนะแห่งกิเลสทั้งหลาย มาเป็นภาชนะแห่งธรรมโดยลำดับจนเป็นธรรมทั้งดวง

ใจถ้าลงได้เป็นธรรมทั้งดวงแล้ว อยู่ที่ไหน ๆ ก็อยู่เถิด ความเกิดทุกข์ทางใจจะไม่มีมาเยี่ยมมาผ่านอีกเลย นอกจากธาตุชั้นธัมมอันเป็นเรือนของทุกข์โดยตรงอยู่แล้ว ชั้นธัมมก็เป็นชั้นธัมมและทุกข์ก็เป็นทุกข์ไปตามเคย จนถึงวันสุดท้ายปลายแดนแล้วก็สิ้นซากจากความเป็นชั้นธัมมเป็นทุกข์ไปตามกัน คำว่าอวิชชาที่เคยเรื่องอำนาจบนหัวใจก็สิ้นอำนาจขาดความหมายไป ในขณะที่จิตกลายเป็นธรรมทั้งดวงไปแล้ว นี่ผลงานของธรรมมีความสิ้นสุดยุติและหลุดพ้นไปได้ ไม่เหมือนงานของอวิชชาซึ่งแผ่กระจายไปทั่วโลกสงสารไม่มีประมาณและเวลาจบสิ้นลงได้ จึงพอนำผลมาเทียบกันดูว่างานหนึ่งไม่มีประมาณและเวลาจบสิ้นลงได้ แม้จะทำไปก็กัปกี้กัปกี้กัปกี้ทำให้หมุนเวียนอยู่ตลอดไป แต่งานหนึ่งมีทางเสร็จสิ้นลงได้ ไม่ต้องวทวนวนทุกข์ให้แบกหามอยู่เรื่อยไป ทั้งสองงานนี้ ผู้เคยผ่านมาพอจะทราบผลที่ผิดกันเป็นคนละโลก ถ้าให้เลือกด้วยความเป็นธรรมจะเอางานไหน เพียงเท่านั้นก็พอมีทางออกได้ ไม่ติดจมอยู่กับงานวนงานเวียนวนนั้น จนลืมนสนใจคิดถึงธรรมสมบัติเพื่อตนเองในกาลต่อไป

การออกจากสมาธิภาวนา เวลาจะออกจากที่ภาวนา พึงออกด้วยความมีสติระลึกรู้ใจ ถ้าจิตยังสงบอยู่ในภวังค์ นั้นมิใช่ฐานะจะบังคับให้ถอนขึ้นมาแล้วออกจากที่ภาวนา แม้ถึงเวลาจะต้องไปทำงานการหรือออกบิณฑบาตก็ไม่ควรรบกววน ปล่อยให้รวมสงบอยู่จนกว่าจะถอนขึ้นมาเอง งานภายนอกแม้จำเป็นก็ควรพักไว้ก่อนในเวลาเช่นนั้น เพราะงานของภวังคจิตสำคัญกว่ามากมายจนนำมาเทียบกันไม่ได้ หากไปบังคับให้ถอนขึ้นมาทั้งที่จิตยังไม่ชำนาญในการเข้าการออก จะเป็นความเสียหายแก่จิตในวาระต่อไป คือจิตจะไม่รวมสงบลงได้อีกดังที่เคยเป็นแล้ว จะเสียใจภายหลัง เพราะเรื่องทำนองนี้เคยมีเสมอในวงปฏิบัติ จึงควรระมัดระวังอย่าให้เรื่องซ้ำรอยกันอีก

การออกถ้าจิตรวมสงบอยู่ก็ต้องออกในเวลาจิตถอนขึ้นมาแล้ว หรือเวลาที่รู้สึกเหนื่อย ขณะออกก็ควรมีสติ ไม่ควรออกแบบพรวดพราดไร้สติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นธรรมประดับตัวตามกิริยาที่เคลื่อนไหว ก่อนออกควรนึกถึงวิธีทำที่ตนเคยได้ผลในขณะที่ทำสมาธิก่อนว่า ได้ตั้งสติกำหนดจิตอย่างไร นึกคำบริกรรมบทใด ช้าหรือเร็วขนาดใดใจจึงรวมสงบลงได้ หรือเราพิจารณาอย่างไรด้วยวิธีใด ใจจึงมีความแยกกายได้อย่างนี้ เมื่อกำหนดจดจำทั้งเหตุและผลที่ตนทำผ่านมาได้ทุกระยะแล้ว ค่อยออกจากสมาธิภาวนา การที่กำหนดอย่างนี้เพื่อวาระหรือคราวต่อไป จะทำให้ถูกต้องตามรอยเดิมและง่ายขึ้น

เฉพาะนักบวชที่เป็นนักปฏิบัติอยู่แล้ว แม้ออกจากสมาธิมาแล้ว สติที่เคยระลึกรู้ใจ ก็ไม่ควรปล่อยวางในอิริยาบถต่าง ๆ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และทำข้อวัตรหรือทำงานอะไรอยู่ก็ควรมีสติกำกับคำบริกรรม หรือมีสติสัมปชัญญะอยู่กับตัว ไม่ปล่อยใจให้ส่ายแส

ไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ตามนิสัยของจิตที่เคยต่ออารมณ์ การมีสติอยู่กับคำบริกรรมหรือมีสติอยู่กับตัว กิริยาที่แสดงออกต่าง ๆ ทางกายวาจาข่มไม่ผิดพลาด และเป็นความงามไม่แสดงหูแสดงตาผู้อื่น แม้จะมีนิสัยเขื่องช้าหรือรวดเร็วประการใดก็อยู่ในกรอบแห่งความน่าดูน่าฟังและงามตา ขณะทำสมาธิภาวนาจิตก็สงบลงได้เร็ว เพราะสติเครื่องควบคุมใจและงานที่ตนกระทำอยู่กับตัว ถ้าเป็นสัตว์ก็อยู่ในความอารักขาจะจับมาใช้งานเมื่อไรก็ง่ายก็ยากก็ไม่ค่อยเกิดได้ง่ายเหมือนปล่อยไปตามยถากรรม

จิตที่พยายามรักษาอยู่ตลอดเวลาแม้ไม่รวมสงบลงได้ตั้งใจหวัง ก็ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับกรรมทำชั่วเสียตัวเหมือนที่ปล่อยไปตามยถากรรม การรักษาจิตได้แทบทุกครั้งหรือได้ตลอดเวลา นั้น เป็นการบำรุงสติและจิตเพื่อควรแก่งานทางด้านสมาธิภาวนาและงานอื่น ๆ ได้ดีงานใดก็ตามที่ผู้ทำทำด้วยความตั้งใจ มีสติจดจ่ออยู่กับงาน งานนั้นย่อมเป็นที่น่าดูไม่ค่อยผิดพลาด ตัวเองก็ไม่ใช่คนเผอเรอ เป็นคนหรือพระที่อยู่ในระดับ ไม่ลดฐานะและการทำงานให้เป็นของน่าเกลียด

ที่ว่า “สติจำต้องปรารถนาในที่ทั้งปวง” นั้น ถูกต้องเหมาะสมอย่างยิ่งหากที่คัดค้านไม่ได้ ทั้งนี้เราจะเห็นความจำเป็นของสติในเวลาทำสมาธิภาวนา หรือการพิจารณาธรรมภาคทั่วไป สติจำต้องตามกิจการนั้น ๆ อยู่ทุกระยะ จึงจะทราบเรื่องราวของจิตของธรรมได้ละเอียดลออสมความมุ่งหมาย ยิ่งผู้มีภูมิจิตภูมิธรรมสูงมากเพียงไร สติก็ยังเป็นธรรมจำเป็นทุกระยะโดยปราศจากไม่ได้เลย ปัญญาจะคมกล้าสามารถเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับสติเป็นเครื่องพยุงส่งเสริม แม้ปัญญาจะก้าวขึ้นสู่ภูมิมหาปัญญา ก็เป็นการแสดงถึงสติว่า ต้องก้าวขึ้นสู่ภูมิมหาสติเช่นเดียวกัน เพราะสติเป็นธรรมเครื่องนำทางของงานทุกชนิด คนเราธรรมดาสามัญเพียงขาดสติไปบ้างเป็นบางเวลา กิริยาที่แสดงออกไม่น่าดูเลย ยิ่งปล่อยให้ขาดไปมากแบบไม่สนใจเลยแล้ว ก็นับว่าจวนจะเข้า..แน่นอนไม่สงสัย

ด้วยเหตุนี้นักปฏิบัติที่บรรลุธรรมช้าหรือเร็วแม้จะต่างกันตามนิสัยวาสนา ก็ยังขึ้นอยู่กับสติปัญญาเป็นของสำคัญอยู่ด้วย ผู้เร่งรัดทางสติมาก สมาธิก็ปรากฏได้เร็ว คิดอ่านทางปัญญาก็ไปได้เร็วผิดกัน เราคิดเพียงงานเขียนหนังสือก็พอทราบได้ คือถ้าวันใดสติเลื่อนลอยเพราะความคิดสับสนมาก วันนั้นเขียนหนังสือก็ผิด ๆ ถูก ๆ ทั้งขีดทั้งฆ่ายุ่งไปหมด แต่ถ้าวันใดใจไม่ยุ่ง สติมีอยู่กับตัวบ้าง วันนั้นเขียนหนังสือก็ถูกดีไม่ค่อยขีดฆ่าอะไรนักเลย ท่านที่มีชื่อเสียงกิตติศัพท์กิตติคุณในทางจิตทางธรรมโดยมากมักเห็นความสำคัญของสติ ท่านพยายามตั้งสติอยู่ตลอดเวลาไม่ยอมให้พลังพลอไปได้ ยิ่งเวลาทำสมาธิภาวนาและพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยแล้ว สติกับปัญญาต้องกลมกลืนเป็นอันเดียวกันไปโดย

ตลอด ไม่ยอมให้ชาววรรคขาดตอนได้ ผู้เข่นนั้นทำอะไรอยู่ที่ใด ก็คือผู้มีชาครธรรมเครื่อง
 ตื่นอยู่กับตัว เป็นผู้มีเครื่องป้องกันตัวอย่างแน่นหนามั่นคง ข้าศึกยากจะเข้าถึงได้ ภัยทาง
 ใจจึงไม่มี ผิดกับผู้มีสติซึ่งเป็นพวกกอบโกยทุกซ์เป็นไหน ๆ มีเท่าไรรับเหมาจนหมด

ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่งสอนเน้นหนักทางสติมาก ไม่ว่าจะความเพียรในท่าใด อิริยาบถ
 ใด ไม่ว่าจะผู้เริ่มอบรมใหม่หรือเก่า ท่านเป็นต้องสอนสติตามไปกับโอวาทเพื่อภูมิจิตภูมิธรรม
 ของผู้มาศึกษานั้นไม่ลดละเลย ท่านว่าท่านเคยเห็นโทษแห่งความขาดสติและเห็นคุณใน
 ความมีสติทั้งในระยะเริ่มต้นแห่งความเพียร ตลอดไปถึงที่สุดจุดหมายปลายทางมาแล้ว ว่า
 เป็นสิ่งสำคัญด้วยกันทั้งสองอย่าง ประมาทไม่ได้ โดยให้ความมั่นใจแก่นักปฏิบัติว่า นัก
 ปฏิบัติในเพศใดวัยใดก็ตาม ถ้าเป็นผู้สนใจกับสติอยู่เสมอ ไม่ให้ชาววรรคขาดตอนใน
 อิริยาบถและอาการต่าง ๆ นักปฏิบัตินั้นจะพึงมีหวังได้ชมสมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานไม่
 พันมือไปได้

เริ่มแรกแต่การอบรม ขอให้มึสติเป็นที่เลี้ยงรักษาเกิด ความรู้สึกตนและรู้สึกผิดถูก
 ชั่วดีที่เกิดกับตนและผู้อื่นนั้น อย่างไม่ต้องทราบได้ตามลำดับที่สติอยู่กับตัว ไม่ยอม
 พลังเพลอล่อยให้กิเลสหลุดลากและล้างเอาของดีไปกินเสีย ย่อมมีหวังแน่นอน โดยมากผู้
 ปฏิบัติธรรมกลายเป็นนักตำหนิธรรมว่าไม่ให้ผลเท่าที่ควร หรือไม่ให้ผลแก่ตนในเวลา
 บำเพ็ญนั้น เพราะกิเลสตัวพาให้เพลอนั้นแลแอบมาทำหน้าที่ก่อนสติซึ่งเป็นผู้นำ และแอบ
 ทำหน้าที่แฝงไปกับจิต ทั้งเวลาประกอบความเพียรและเวลาธรรมดา จึงทำให้ผิดหวังไม่ได้
 ตั้งใจหมาย แล้วแทนที่จะตำหนิตัวผู้เสียทำให้กิเลส แต่กลับไปตำหนิธรรมว่าไร้ผลไปเสีย
 จึงมีแต่เรื่องขาดทุนโดยถ่ายเดียว ในข้อนี้เป็นเพราะผู้ปฏิบัติไม่สนใจสังเกตกิเลสตัวพาให้
 เพลอนั้นเป็นภัยต่อตนและความเพียร เจ้าตัวนี้จึงได้โอกาสออกหน้าออกตาอยู่กับนัก
 ปฏิบัติ โดยผู้ไม่รู้สึกรู้ว่าตนได้ถูกมันลากจูงอยู่ตลอดเวลา

ถ้าเป็นนักสังเกตอยู่บ้าง จะพอทราบได้ในช่วงระยะเวลาไม่ถึงนาทีเลย คือขณะเริ่ม
 ประกอบความเพียรด้วยท่าต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งสติต่อความเพียรนั้นแล เป็นขณะที่จะทราบ
 ได้ว่าความตั้งสติกับความเพลอสติจะรบกกันให้ผู้ปฏิบัติดู และไม่นานเลยความเพลอสติอัน
 เป็นฝ่ายกิเลสที่คอยจ้องมองที่อยู่จะเป็นฝ่ายชนะ และหลุดลากจิตหายเจียบไปเลย จาก
 นาทีนั้นก็มีแต่ร่างของนักปฏิบัติผู้ไม่มีสติทำความเพียรอยู่เปล่า ๆ ถ้าเดินจงกรมก็สักแต่
 กิริยาว่าเดิน ถ้านั่งสมาธิอยู่ก็สักแต่กิริยาว่านั่ง ถ้ายืนเป็นท่ารำพึงธรรมก็สักแต่กิริยาว่ายืน
 อยู่เท่านั้น เหมือนหุ่นหรือตุ๊กตาเราดี ๆ นี้เอง หากเป็นความเพียรตามองค์ของผู้บำเพ็ญ

อย่างแท้จริงไม่ เพราะสติที่เป็นองค์ความเพียรอันจะยังผลนั้น ๆ ให้เกิด ได้ถูกกิเลสตัว
 ผอเรือเอาไปกินเสียสิ้นแล้ว เหลือแต่ร่างซึ่งเป็นเพียงกิริยาแห่งความเพียรอยู่เท่านั้น

นี่แลกิเลสทำลายคนทำลายความเพียรของนักปฏิบัติ มันทำลายต่อหน้าต่อตาและ
 ทำเอาอย่างสด ๆ ร้อน ๆ ด้วยวิธีกล่อมให้หลับสนิทขณะกำลังทำความเพียรนั่นเอง ถ้า
 อยากทราบว่กิเลสประเภทต่าง ๆ มีความสามารถอาจเอื้อมเพียงไรย่อมจะทราบได้ทุก
 ระยะ แม้ขณะเริ่มจะทำความเพียรก็ทราบได้ไม่ยากเย็นอะไรเลย แต่โดยมากไม่ยากทราบ
 กัน อยากทราบแต่สมาธิสมาบัติมรรคผลนิพพานอย่างเดียว หากทราบไม่ว่าธรรมเหล่านี้จะ
 ปรากฏขึ้นมาได้เพราะอะไร ถ้าไม่ใช่เพราะสติกับปัญญาเป็นเครื่องมือบุกเบิกอันสำคัญ หาก
 ใช้เพราะความผอเรือไม่ พอที่จะไม่สนใจระวังมัน อันเป็นตัวทำลายธรรมทั้งหลายที่ตนพึง
 ประสงค์ ดังนี้

ท่านเทศน์บางครั้งผู้ฟังทั้งหลายอดหัวเราะอยู่ภายในไปตาม ๆ กันไม่ได้เพราะ
 ขบขัน ผู้เขียนจำได้เฉพาะความขบขัน ส่วนเนื้อธรรมที่ท่านแสดงชั้น ๆ นั้นจำไม่ค่อย
 ได้มาก ท่านว่าถ้าพากันสนใจทำความเพียรเหมือนคนมีชีวิตจิตใจอยู่กับตัวบ้างแล้ว ความ
 เจริญทางใจก็พอจะมีทางออกเงยขึ้นได้ ไม่เหมือนคนเดินเข้าโลงผีทั้งเป็น ดังที่เป็นอยู่ทุก
 วันนี่ แต่นี่มองไปทิศใดทางใดเห็นมีแต่เศษพระเศษเณร เหมือนเศษเหล็กเคลื่อนที่เดินไป
 มาตามทางจงกรมงุ่มง่ามตัวมเตี้ยม ไม่มีสติความรู้สึกรู้สีกอยู่กับตัวและปัญญาความแยบคาย
 ไต ๆ บ้างเลย ถ้านั่งภาวนาก็นั่งอยู่เฉย ๆ เหมือนเศษเหล็กที่เขากองทิ้งไว้ในร้านหรือใน
 โรงงานต่าง ๆ นั้นแล แต่เศษเหล็กมันยังไม่แสดงความโยกเยกประหงกหน้าประหงกหลัง
 เหมือนคนกำลังจะตายอยู่ในท่าแห่งความเพียรให้เราดูพอรำคาญใจ ส่วนพระกรรมฐานนั่ง
 สัปหงกงกกันจะล้มแหล่ไม่ล้มแหล่ จะตายแหล่ไม่ตายแหล่ พอให้รำคาญในการเตรียมท่อง
 กุสลามาทิกา นั้นชิมันนำทุเรศนะ

และบางครั้งที่เป็นเวลากลางคืน ซึ่งเป็นเวลาเร่งกาหมาหลับนอนกันเสียแล้ว เพื่อ
 เกิดเป็นอะไรขึ้นมาในเวลานั้น ไม่ทราบว่ใครจะมาช่วยจัดการกุสลามาทิกาศพให้ตาม
 ประเพณีที่มนุษย์นิยมกัน ถ้าเหตุเช่นนั้นเกิดขึ้นในเวลากลางวัน ก็พอให้เร่งการรำคาญอีก
 แง่หนึ่ง คือเวลาเขาบินมาคิดว่าพอเป็นอาหารได้แล้ว ก็ยังมีลมหายใจและมีอาการ
 กระดูกกระดูกอยู่ เห็นทำไม่ได้การเขากลับ รีบพากันบินหนีไปและจับต้นไม้คอยดูอีกต่อไป
 บางทีมีหวัง แล้วมองกลับมาดูสิ่งที่นำรำคาญนั้นอีก พอเห็นราวกับว่าเรียบร้อยไปแล้วคง
 จัดการได้ละทีนี้ เอ้า พอบินกลับมาดูเข้าจริง ๆ กลับมีสติคืนมา และแหงนหน้าขึ้นมองดู
 เขาจนพากันกลัวบินหนีไปด้วยความหมดหวัง

พอจะบินไปเที่ยวหากินที่อื่น อาการของนักภวานาในร่างแห่งคนตายครั้งนั้นก็เหมือนร้องเรียกเขาให้บินกลับมาอีกว่า “จัดการได้แล้วที่นี่ สำเร็จแล้ว” อยู่เรื่อยไป ซึ่งพอให้เขารำคาญกับพระเศษคนเคลื่อนที่อยู่那儿แล นี่คือผู้ปฏิบัติให้แรงกาหมาป่าหมาบ้านรำคาญ ไม่ว่าเพียงแรงกาและหมาทั้งหลายจะรำคาญเลย แม้ผู้สอนก็อกจะแตกยิ่งกว่าสัตว์จำพวกที่คอยจะกินเนื้อกินหนังพระที่ตายทั้งเป็น เพราะไม่มีสติประคองตัวเสียอีก ปฏิภาณแบบนี้คือแบบเตรียมการไม่หยุดแต่ไม่เกิดผล

พอเทศน์มาถึงจุดนี้ ท่านก็นิ่งไปพักหนึ่งราวกับจะกำหนดดูใจพระใจเณรที่กำลังนั่งฟังว่าจะพากันคิดอย่างไรบ้าง พอเห็นแต่ละองค์ต่างนั่งเงิบ คงทั้งกลัวบ้างขบขันบ้างนั่นเอง เสียงท่านก็เริ่มขึ้นอีกราวกับตอบคำสงสัยว่า ก็เตรียมกุสลามาทิกาพระทั้งเป็นอย่างไรละ คนตายเขายังมีกุสลาบังสุกุล พระนั่งภวานาหลับแบบตายทั้งเป็นจะไม่กุสลามาทิกาให้บุญ ก็จะไปตกรกทั้งหมดละซิ แม้เวลาเดินจงกรมหรือนั่งภวานาก็ทำท่าโยกหน้าโยกหลังเหมือนจะโดดลงนรกทั้งเป็นอยู่แล้ว เมื่อถึงเวลาเข้าจริง ๆ จะโดดไปที่ไหน ถ้าไม่โดดลงนรกขุมนอนไม่ตื่นเล่า คำว่านรกขุมนอนไม่ตื่นพวกเราก็มักไม่เคยได้ยินกันมาบ้างเลย แต่ท่านก็นำมาแสดงจนได้

พอเลิกจากประชุมแล้วต่างพากันออกมาแอบคุยกันรอบ ๆ สภาอนุสนุกไปพักหนึ่งก่อนจะเลิกรากันไปสถานที่ที่ทำความเพียรของตนอันเป็นสถานที่ที่ท่านว่า โรงศพของพระที่ตายครั้งคอยเตรียมรับกุสลาฯ แต่แปลกดังที่เคยเรียนแล้ว พระเณรไม่ว่าองค์ใดไม่เคยแสดงอาการหงุดหงิด ไม่พอใจในคำที่ท่านเทศน์ดูท่าเขียนตีนั่นเลย มีแต่ต่างองค์ต่างฟังกันอย่างถึงใจและเพลิดเพลินไปตามคำเทศน์ขบขันท่านเสียอีก ไม่อยากให้จบลงง่าย ๆ เลย ทั้งนี้คงเป็นเพราะความเชื่อมั่นในองค์ท่านว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ และมีจิตเต็มเปี่ยมด้วยเมตตาเป็นพื้นฐานและเหตุผลนั่นเอง จึงไม่มีท่านผู้ใดสนใจจิตวิพากษ์วิจารณ์ไปในแง่ต่าง ๆ แทนที่จะขะแยงต่อคำเทศน์ประเภทกุสลามาทิกานั้น แต่กลับได้สติระลึกเห็นโทษแห่งความผลอสติของตนไปตาม ๆ กัน

องค์ท่านเองก็แสดงสัจเสียงและท่าทางน่ากลัวเฉพาะเวลานั้นเท่านั้น พอพ้นไปแล้วก็มีอกกับกิริยาธรรมดาเหมือนไม่เคยแสดงท่าทางอย่างนั้นมาก่อนเลย แม้พระที่ท่านเคยอยู่กับท่านมานานจนทราบนิสัยท่านได้ดีพอแล้ว หลังจากฟังเทศน์แบบนี้มาแล้ว ท่านก็สนทนาปราศรัยกับท่านอย่างสนิทสนมธรรมดา ๆ เหมือนไม่มีอะไรเคยเกิดขึ้นเมื่อครู่ก่อนนั้นบ้างเลย นอกจากท่านที่เพิ่งไปฝึกหัดใหม่ ที่ยังไม่เคยกับธรรมเครื่องตัดสันดานแบบนี้ จึงไม่ว่าท่านว่าเราเมื่อมาเจอเข้าอย่างจ้ง ๆ ก็ต้องมีอาการต่าง ๆ ทั้งจะมุดลูกมุดนึ่ง ทั้งจะ

ปวดหนักปวดเบา ทั้งร้อนทั้งหนาว ไม่มีสติพอยับยั้งตั้งตัวได้ เหมือนจับสุนัขโยนใส่เสื่อตายเรตตี ๆ นี้เอง ได้ยินแต่เสียง “แหงก” คำเดียว แล้วตัวก็แผ่นหนีตายแบบไม่อาลัยชีวิตเอาเลย เห็นแต่อะไร ๆ ที่ไม่คาดคิดของมันหลุดทิ้งเรียราดสาตกระจายเต็มอวัยวะเสื่อทั้งตัวนั้นแล นั้นใครจะคิดว่าเป็นอะไรที่หลุดทะลักออกมาจากตัวมันลงกองเรียราดเต็มตัวเสื่อที่มันกลัว ๆ นั้นเล่า ? ส่วนตัวสุนัขเองนั้นแผ่นหนีตายจนไม่มีที่ยับยั้งตั้งตัวได้

พระที่ไปอบรมกับท่านใหม่ ๆ โดยมากมักเป็นทำนองจับสุนัขโยนใส่เสื่อตายนั้นแล ไม่ค่อยจะมีสติยับยั้งตัวได้เท่าที่ควร ยืน เดิน นั่ง นอน มีแต่ความกลัวว่าท่านจะดุด่าเอาทำเดี่ยว โดยมีได้คิดถึงเหตุผลกลไกอะไรบ้างเลย ยิ่งกว่าสุนัขกลัวเสื่อตายเสียอีก (คำว่าสุนัขกลัวเสื่อนั้นกลัวจริง ๆ มีอะไรอยู่ในท้องต้องหลุดลอยออกหมด ไปแต่ตัวขณะที่เจอเสื่อ แต่โดยมากสุนัขเจอเสื่อวิ่งหนีไปไหนไม่เป็น ยืนตัวแข็งปล่อยให้อะไร ๆ ไหลออกจนหมดนั้นแล เพียงถูกจับโยนใส่เสื่อที่ตายแล้วยังเป็นดังที่เรียนแล้ว ทั้งนี้เพราะสัญชาตญาณของสัตว์พรรณนี้นักกลัวกันแต่ไหนแต่ไรมา ท่านที่เคยอยู่ตามแถบป่าที่มีเสือชุมย่อมทราบเรื่องสุนัขกับเสื่อได้ดี แต่ท่านที่อยู่แต่ในเมืองหรือในกรุงเทพฯ มาแต่ต้นไม่อาจทราบได้ หรือไม่เชื่อว่าจะเป็นได้ดังที่เขียนก็เป็นได้ แต่ความจริงก็เป็นอย่างนั้น)

เฉพาะท่านที่เคยอยู่อบรมกับท่านมานาน ท่านดุด่าขู่เข็ญมากเพียงไร ยิ่งเป็นเหมือนเร่งยาแก้ไข้ให้หายรวดเร็วทันใจยิ่งขึ้น ไม่มีคนไข้ใดที่โกรธแค้นให้หมอผู้เร่งยาเพื่อช่วยตัวเองให้หายจากโรคที่กำลังบีบบังคับอยู่จนหาทางรอดตัวไม่ได้ นอกจากจะเกิดความอับอุนและขอบคุณหมอว่า ตนยังมีทางรอดตายได้เพราะความเมตตาอนุเคราะห์ของหมอนั่น นักปฏิบัติผู้เห็นภัยในความโง่เพราะกิเลสของตัวบีบบังคับทับถม ก็ย่อมมีความกระหึ่มขี้มีย่องต่อโอวาทหนักเบา เพื่อบรรเทาและแก้กิเลสของตัว จากครูอาจารย์ผู้มีเมตตาจิตคิดอนุเคราะห์ด้วยอุบายต่าง ๆ อันเป็นทางปลดเปลื้องเลี้ยงกิเลสกองทุกข์ไปได้ไม่นานจนล้มเหลว เพราะอำนาจกิเลสบีบบังคับทำลายโดยถ่ายเดียว

การฟังโอวาทท่านถ้าฟังอย่างผู้มุ่งอรรถมุ่งธรรมจริง ๆ ไม่สงวนตัวนำกิเลสตัวทิฐิมานะเข้าไปต้านทานผลักดันธรรมที่ท่านแสดง เปิดใจฟังหยั่งความรู้ไปตามเหตุตามผลจริง ๆ แล้ว จะได้ฟังธรรมท่านอย่างถึงใจ แก้กิเลสไปได้เป็นวรรคเป็นตอนประจักษ์ใจในขณะที่ฟังทุก ๆ ระยะเวลาที่ท่านแสดง ยังมีเรื่องทำให้ท่านสะดุดใจถือเป็นเหตุ จะเป็นเรื่องใดหรือเรื่องของท่านผู้ใดก็ตามที่เป็นต้นเหตุยกขึ้นแสดงในเวลานั้น ยิ่งนำฟังผิดกับที่ท่านแสดงธรรมดาอยู่มาก ผู้มุ่งกลัวท่านก็ได้กลัวเต็มภูมิที่อยากกลัวแทบตั้งตัวไม่ติดนั้นแล ผู้มุ่งเอาเหตุผลอรรถธรรมก็ได้ผลเต็มความสามารถแห่งสติปัญญาของตน ธรรมที่ปรากฏขึ้นใน

เวลานั้นต้องไม่เหมือนครั้งใด ๆ ที่เคยผ่านมา แต่เป็นธรรมที่เหมาะสมกับเหตุการณ์นั้น โดยเฉพาะ และไม่มี การซ้ำรอยเดิมที่เคยแสดงมาแล้วด้วย

เพราะนิสัยท่านอาจารย์มั่นแสดงธรรมโดยปกติก็ไม่ซ้ำรอยเก่าอยู่แล้ว นอกจากผ่านไปมาเท่านั้น แม้แต่ภาสิตเก่าที่เคยยกขึ้นแสดง เวลาเปลี่ยยังไม่ซ้ำกับที่ท่านเคยแปลไว้เดิมเลย หากมีเสียง ๆ เฉียด ๆ กันไปพอให้เกิดอุบายแก่ผู้ฟังเราดี ๆ นี้เอง จึงอดชมเชยท่านแล้วเล่าไม่ได้ว่า สมกับที่ท่านพิจารณาองค์ท่านเองว่า “เป็นปฏิสัมภิทาอนุศาสน์จริง ๆ” ผู้ที่เคยอยู่กับท่านนานเท่าไรยิ่งชอบฟังธรรมเด็ดเผ็ดร้อนจากท่านมากกว่าธรรมดา เพราะมีรสชาติซึ่งติดกันอยู่มาก แต่ผู้ไม่เคยฟังก็ว่าท่านดุด่า แล้วกลัวจนสับสนใจกับเหตุผลความจริงในเวลานั้น ผลที่ได้รับจากการฟังธรรมท่านในเวลาเดียวกันจึงต่างกันราวกับฟังเทศน์คนละกัณฑ์

เวลาท่านแสดงธรรมสอนพระในวงปฏิบัติใกล้ชิด ท่านแสดงอย่างถึงเหตุถึงผลจริง ๆ ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้ ทั้งด้านสมาธิทุกชั้นปัญญาทุกภูมิและไตรลักษณ์ทั้งหลาย ท่านรื้อฟื้นบุกเบิกและเปิดเผยให้ฟังตามความมีความเป็นของสิ่งนั้น ๆ อย่างถึงใจ สมท่านเชี่ยวชาญทางจิตตภาวนาทุกภูมิจริง ๆ แต่ผู้เขียนไม่อาจนำมาลงได้ทุก ๆ ประโยคไป เพราะเป็นธรรมคู่ควรแก่ท่านผู้แสดงและท่านผู้ฟังโดยเฉพาะเท่านั้น เรียนได้แต่ว่าธรรมประเภท “สะเด็ดเผ็ดร้อน” เท่านั้น ซึ่งกิเลสกลัวและหลั่งไหลออกเป็นกอง ๆ เพราะอำนาจตปธรรมเครื่องแผดเผาไหลออกจากอนุศาสน์ป่าภูริยะท่าน เหมือนน้ำไหลไฟสว่าง ราวกับจะมองเห็น ปู่ ย่า ตา ยาย ครอบครัว ผัวเมีย ลูกเต้าหลานเหลนของกิเลสชนิดต่าง ๆ แดกทัพดับสลายไม่เป็นขบวนไปในเวลานั้น

ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง พุทธบริษัทได้บรรลุมรรคผลธรรมวิเศษนับแต่อริยธรรมขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดมีจำนวนเท่านั้น ๆ นั้น ในสมัยปัจจุบันถ้ายกธรรมประเภทที่ท่านอาจารย์มั่นแสดงในวงพระปฏิบัติชนิดเปิดโลกธาตุ แม้เป็นเพียงธรรมย่อย ๆ ของธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็ตาม ขึ้นเทียบเคียงกันเพื่อหามูลความจริงกันแล้ว ผู้เขียนก็อดเชื่อไม่ได้ ต้องเชื่อจริง ๆ ท่านผู้ใดจะว่าหุบเขาเชื่อง่ายก็กรุณาว่ากันไป ส่วนผู้เชื่อ ก็เชื่อไปดังที่เรียนแล้ว เพราะกิเลสก็เป็นของจริงในอริยสัจ ธรรมเครื่องแก้กิเลสก็เป็นของจริงในอริยสัจอันเดียวกัน เมื่อความจริงเข้าถึงความจริงเต็มที่แล้ว จำต้องแสดงผลเป็นของจริงออกมาได้ทุกกาลสถานที่บุคคลไม่เลือกหน้า

พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมของจริง ท่านอาจารย์มั่นก็แสดงธรรมของจริง เพื่อแก้กิเลสอันเป็นของจริงมาทุกกาลทุกสมัยเช่นเดียวกัน การที่กิเลสหลุดลอยไปเพราะการ

แสดงธรรมชักฟอกของท่านผู้ใดก็ตาม จึงเป็นความชอบด้วยเหตุผล ไม่ควรจะมีอะไรมาเป็นอุปสรรคได้ เพราะกิเลสมิได้ขึ้นอยู่กับอะไร มรรคเครื่องแก้กิเลสก็ไม่ขึ้นอยู่กับอะไรเช่นกัน แต่ขึ้นอยู่กับคำสั่งสมกิเลสและการแก้กิเลสเท่านั้นเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับสิ่งหรือสถานที่สกปรก จะสะอาดได้ก็ขึ้นอยู่กับชำระล้างด้วยน้ำที่สะอาดเท่านั้น

ขณะฟังท่านอาจารย์มั่นแสดงธรรม เฉพาะท่านที่จิตเข้าสู่ภูมิปัญญาควรแก่การพิจารณาตามท่านได้แล่นั้น เป็นความเห็นชัดระหว่างปัญญากับกิเลสปลดเปลื้องกัน โดยอาศัยธรรมท่านเป็นเครื่องบุกเบิก ผู้ฟังพิจารณาไปตาม ในขณะที่เดียวกันก็แก้กิเลสไปตามเป็นตอน ๆ ฟังคราวนี้พิจารณาแก้ความสงสัยได้ขนาดนี้ ฟังคราวต่อไปพิจารณาต่อไปและแก้กิเลสได้ขนาดนั้น หลายครั้งต่อหลายคราวก็จำต้องผ่านพ้นดวงหน้าปากกิเลสไปได้ แล้วจะไม่ให้ท่านเชื่อว่าการฟังธรรมอาจบรรลุมรรคผลได้ ก็รู้สึกจะอวดกิเลสตัวเคยชอบอวดเกินไป เพราะปกติกิเลสไม่ชอบเหตุผล ชอบแต่ความอวดตัวยอตัวว่าเก่งทั้งที่ไม่เก่ง และทั้งที่ท่านผู้ฉลาดและยิ่งใหญ่กว่าดำหนิและสาปแช่งอยู่เสมอ ผู้ที่อยู่ในภูมิสมาธิความสงบพอได้ฟังธรรมท่านใจก็สงบลงง่ายกว่าที่ทำโดยลำพังตนเอง เพราะธรรมท่านช่วยกล่อมเกล่าในเวลานั้น

การฟังธรรมจึงเป็นภาคปฏิบัติสำคัญแขนงหนึ่งในบรรดาความเพียร ส่วนผู้ไม่เคยปฏิบัติและไม่เคยฟังพอปรากฏผลมาบ้างเลย เพียงจะดันเตาเอาตามความคิดเห็นของตนไปคัดค้านนั้นก็คัดค้านได้ ถ้าจะตรงความจริงและเกิดประโยชน์ ความจริงแล้วมิใช่ทางให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด นอกจากจะสร้างมลทินให้แก่พระศาสนา และสร้างความรำคาญให้แก่ผู้อื่นที่ตั้งใจบำเพ็ญ ให้เกิดความเอือมระอาไปตาม ๆ กัน และหัวเราะอยู่ภายในเท่านั้นว่า “นักปราชญ์หัวกะทิที่สำเร็จด้วยการปฏิเสธและดันเตา” มรรคผลนิพพานปิดทิ้งให้กาลสถานที่และบุคคลอื่นเอาไปครอง ตัวเองเต็มแต่อารมณ์แห่งความปฏิเสธดันเตาก็ภูมิใจ

ที่อาจารย์ฝ่ายปฏิบัติถามลูกศิษย์หลังจากการแสดงธรรมจบลงว่า “ฟังเทศน์ได้ความหรือเปล่า” นั้น หมายถึงได้ความสงบเย็นและความแยกคายทางปัญญาตามภูมิจิตภูมิธรรมที่มีต่างกันในขณะที่ฟัง มิได้หมายถึงการจดจำเนื้อธรรมที่ท่านแสดง แต่บทรธรรมใดที่ตกค้างอยู่ในความทรงจำ บทรธรรมนั้นก็จำได้เอง ที่ผ่านไปที่ไม่จำเป็นต้องจดจำ สำคัญที่ขณะฟังทำจิตให้ตั้งตัวมีความรู้สึกอยู่เฉพาะหน้า ไม่พลั้งเผลอไปกับอารมณ์อื่น มีสติกับจิตทำหน้าที่รู้ตัวอยู่ภายใน กระแสธรรมที่ท่านแสดงจะเข้ามาสัมผัสกับความรู้ที่ตั้งไว้ดีแล่นั้น และได้ย่นชัดถ้อยชัดคำยิ่งกว่าการส่งจิตออกไปรับธรรมเสียอีก จิตกับกระแสธรรมที่สัมผัส

รับรู้กันโดยสม่ำเสมอไม่ขาดวรรคขาดตอนนั้น คือ การกล่อมเกลาจิตให้สงบตั้งมั่นลงเป็นสมาธิได้ในขณะฟัง อารมณ์อื่นไม่เข้ามายุ่ง หรือจิตไม่ส่งออกไปเกี่ยวข้องกับอารมณ์ภายนอกอันเป็นเครื่องก่อกวนใจให้ขุ่นมัว มีเฉพาะจิตกับธรรมสัมผัสกันอยู่เท่านั้น จิตย่อมสงบตัวลงไปเอง

ขณะจิตสงบไม่คิดปรุงอารมณ์ก่อกวนต่าง ๆ ย่อมทำให้ลืมความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าและเวล่ำเวลาไปเอง กายก็เป็นเหมือนไม่มีเวลานั้น มีแต่ความสงบเย็นเป็นผลให้จิตได้ดื่มโอชารสแทนอารมณ์อื่น ขณะที่จิตกับธรรมกลมกลืนเป็นอันเดียวกันนั้น นิ่งนานเพียงไรก็ไม่เกิดความเหนื่อยรำคาญ ถ้าความสงบนั้นไม่ถอนตัวขึ้นมาตราบใด กายก็ไม่มีทุกขเวทนามารบกวน อารมณ์ก็ไม่รบกวนใจตราบนั้น ใจกับธรรมอยู่ด้วยกัน มีแต่ความสงบเย็นไม่เคยเป็นข้าศึกต่อกันแต่ไหนแต่ไรมา

แต่ถ้าอารมณ์อื่นปรากฏขึ้นเมื่อไรก็เกิดเป็นข้าศึกกันเมื่อนั้น กายก็เหนื่อยใจก็รำคาญ ความว่องก็มาก เนื้อหนังเส้นเอ็นทั่วอวัยวะส่วนต่าง ๆ ก็แสดงอาการเจ็บปวดรวดร้าวไปหมด รวากับจะผูกพันไปตาม ๆ กันในเวลานั้น เพราะกิเลสตัวขี้เกียจมักกวนและเที่ยวยุแหยไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้เจ็บปวดรำคาญไปหมด สุดท้ายความเพียรก็แตกสามัคคี แผ่สองสลับลงแบบไม่เป็นท่าเพราะมันจนได้ นี่แลเรื่องของกิเลส ไม่ว่าจะชนิดใดย่อมทำลายคนและสัตว์ได้เหมือนกันหมด ท่านจึงเรียกว่ามาร มีน้อยก็กวนน้อย ทำลายน้อย มีมากก็กวนมาก และทำลายมาก ผิดกับธรรมซึ่งเป็นเครื่องช่วยพยุงส่งเสริมเป็นไหน ๆ ธรรมมีมากเพียงไรย่อมทำใจให้สงบเย็นเพียงนั้น ยิ่งมีมากจนใจทั้งดวงคนทั้งคนกลายเป็นธรรมทั้งแท่งแล้ว นั่นแลคือผู้ทรงธรรมทั้งแท่ง ผู้ทรงบรมสุขตลอดอนันตกาล

ที่ท่านถามว่าฟังเทศน์ได้ความใหม่นั้น คือได้ความดังกล่าวมา นับแต่ความสงบสุขในขณะฟังเป็นลำดับไป และได้ความสว่างไสวทางปัญญา ละกิเลสได้เป็นระยะไปตามภูมิของตน เรียกว่าฟังเทศน์ได้ความ กระทั่งได้ความสุดสิ้นแห่งการละกิเลสและรู้แจ้งในธรรมทั้งหลายในขณะนั้น ท่านเรียกว่าได้ความทั้งสิ้น พระรัตนคุณธรรมฐานโดยมากท่านฟังธรรมได้ความ ท่านหมายเอาได้ความระหว่างใจกับธรรมสัมผัสกัน ปรากฏผลเป็นความสงบเย็นและเห็นแจ้งขึ้นมาที่ใจ ส่วนการจดจำเนื้อธรรมจากการแสดงนั้น ท่านไม่ถือเป็นกิจสำคัญ ยิ่งกว่าการกำหนดรู้ระหว่างธรรมกับใจสัมผัสกัน ท่านนั่งฟังเทศน์อยู่ด้วยกันจำนวนมากน้อยเพียงไรจึงเหมือนไม่มีคน ต่างองค์ต่างนั่งกำหนดจดจ่อฟังอยู่ที่ใจของตนราวกับหัวต่อไม่มีการกระตุกตักตักอันเป็นการเหนี่ยวย่นรำคาญแต่อย่างใด ได้ยินเฉพาะเสียงอาจารย์ผู้ให้ธรรมซึ่งแสดงด้วยความเข้มข้นราวกับฝนตกหนัก ทั้งลูกเห็บทั้งลมจัดพัดผัน

ปั้นปูน เหมือนกิเลสบาปกรรมทั้งหลายจะขาดทำลายกลายเป็นกระแสลมไปตามกระแสธรรมในเวลานั้น

เพราะขณะที่ฟังอยู่ด้วยความหมายมั่นปั้นมือ ไม่มีกิเลสตัวใดจะโผล่หน้าอ้าปากออกมาแสดงความอวดดีกับสติปัญญาที่กำลังฟาดฟันหั่นแหลกกันอย่างสุดกำลังเวลานั้น มีแต่ธรรมล้วน ๆ ทั้งภายนอกคือเสียงแห่งธรรม ทั้งภายในคือใจกับธรรมกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน มีแต่ความรื่นเริงบันเทิงใจไปกับธรรมความสงบเยือกเย็นที่รู้เห็นขึ้นกับใจเท่านั้น กว่าที่จะจบการแสดงธรรมแต่ละครั้งกินเวลาสามสี่ชั่วโมง หลังจากการฟังธรรมผ่านไปแล้ว หากยังมีข้อข้องใจในบางตอนสำหรับบางราย ก็กราบเรียนถามท่านผู้เป็นอาจารย์ได้ช่วยชี้แจงจนเป็นที่เข้าใจ แล้วค่อยเลิกไปที่พักของตน ๆ จากนั้นต่างองค์ก็เข้าทางเดินจงกรมต่อไป เพื่อคลายทุกข์ในร่างกาย และระบายกิเลสออกจากใจด้วยอุบายต่าง ๆ ตามสติปัญญาของแต่ละท่านจะมีอุบายหนักไปในทางใด กว่าที่จะออกจากทางเดินจงกรมเพื่อพักผ่อนก็กินเวลาหลายชั่วโมง

วันที่มีการประชุมธรรม การพักผ่อนหลับนอนจำต้องเลื่อนออกไปพักดีกว่าปกติธรรมดาบ้าง เพราะวันนั้นถือเป็นกรณีพิเศษซึ่งมิได้มีทุกวันไป บางท่านจึงประกอบความเพียรด้วยอิริยาบถสาม คือ ยืน เดิน นั่ง ตลอดสว่างไม่หลับนอน การไม่ยอมหลับนอนตลอดรุ่งของท่านมีสองประการ คือ ไม่นอนเพราะความตะเกียกตะกายในความเพียร เพื่อบูชาธรรมที่ท่านอุตสาหะแสดงด้วยความเมตตาในธรรมทุกชั้นอย่างถึงใจ ฟังแล้วเกิดศรัทธาเพิ่มขึ้น ทำให้มีความอุตสาหะพยายามอยากให้เป็นไปตามที่ท่านเมตตาสั่งสอน หนึ่ง ไม่นอนเพราะความต็มเต้าในธรรมท่านและธรรมโอชาที่มีอยู่กับใจตัวเองเป็นเครื่องประสานกัน หนึ่ง ส่วนความดูดดื่มธรรมภายในใจของแต่ละท่านนั้นต่างกันไปตามภูมิที่มีอยู่กับใจ บางท่านมีสมาธิอย่างอ่อน บางท่านมีอย่างกลาง บางท่านมีอย่างละเอียดแนบแน่น ซึ่งแต่ละชั้นก็เป็นธรรมปิติพอให้เกิดความดูดดื่มรื่นเริงได้ตามภูมิของตน

และบางท่านเริ่มฝึกหัดวิปัสสนาปัญญาอย่างอ่อนไปตามขั้นสมาธิของตน บางท่านพิจารณาวิปัสสนาอย่างกลาง บางท่านเจริญวิปัสสนาขั้นสูงขึ้นไป และบางท่านก็เจริญวิปัสสนาภูมิอัตโนมัตติ คือสติปัญญาที่หมุนตัวไปกับธรรมประเภทต่าง ๆ ที่มาสัมผัสใจ ไม่มีลดละปล่อยวาง ถ้าเป็นฝนก็ชนิดตกพรำทั้งวันและคืนไม่มีหยุด ถ้าเป็นน้ำก็ชนิดน้ำซัดน้ำซึมน้ำซึม ไหลรินอยู่ตลอดเวลาทั้งหน้าแล้งหน้าฝน เมื่อเป็นวิปัสสนาธรรมจึงให้นามตามนิสัยและสำนวนคำว่า “สติปัญญาอัตโนมัตติ” หากจะเรียกชื่อตั้งครั้งพุทธกาลท่านเรียกกันว่ามหาสติมหาปัญญา ก็ไม่น่าจะบกพร่องทางคุณสมบัติ เพราะสติปัญญาขั้นนี้ทำหน้าที่เต็ม

ภูมิอยู่ตลอดเวลา ไม่มีชะงักช้ำและต้องถูกบังคับดูไถแต่อย่างใดเหมือนปัญญาทั่วๆ ไป แต่เป็นสติปัญญาที่รู้จักการงานในหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่จะให้นามว่าเป็น มหาสติมหาปัญญาแบบครั้งพุทธกาลท่าน วิสัยป่าไม่อาจเอื้อมตีเสมอได้ จึงหันมาใช้ สติปัญญาอัตโนมัติแทน รู้สึกเหมาะสมกับภุมินิสัย ธรรมเหล่านี้แลที่พาให้พระธุดงค์ท่าน เพลินในความเพียรไม่ค่อยหลับนอนกัน ต่างท่านต่างเพลินในธรรมตามภูมิของตน

องค์ที่เกิดความสงสัยแต่ไม่กล้าเรียนถามท่านได้ในเวลาปกติ เมื่อถึงวันประชุมจึง เป็นเหมือนจะเหาะเหินเดินอากาศได้ เพราะความตั้งใจที่จะได้ฟังการบุกเบิกส่งเสริมตามจุด ที่ตนกำลังพิจารณา และตอนที่กำลังสงสัยเพื่อผ่านไปเป็นพักๆ ต่างก็ตั้งทำตั้งทางประกอบ ความเพียรเตรียมรอรับการโสรจสรงธรรมจากอาจารย์กัน รวากับกระหายมาเป็นปีๆ พอ จวนถึงเวลา ต่างองค์ต่างทยอยกันเข้ามาสู่ที่ประชุมด้วยความสงบเสงี่ยมงามตาน่าเคารพ เลื่อมใสเป็นอันมากยากจะหาพบได้ การก้าวเข้าสู่ที่ประชุมของแต่ละองค์มีความประสงค์ ในธรรมอย่างแรงกล้า มุ่งหน้าสดับธรรมอย่างถึงใจ ต่างองค์ต่างกราบและนั่งเรียบราบคอย สดับธรรม พอได้โอกาสอาจารย์ผู้ให้โอวาทก็เริ่มแสดงธรรม และค่อยๆ หลังไหลออกมาไม่ ขาดวรรคขาดตอน รวากับฝนเริ่มโปรยเม็ดลงมาที่ละหยดละหยาดฉะนั้น

และก่อนท่านจะเริ่มแสดงมีสงบอารมณ์พักหนึ่ง ถ้าตามความคิดเดาของผู้เขียนก็ น่าจะกำหนดบทธรรม ที่ควรแก่กรณีของผู้รอฟังอยู่แล้วอย่างพร้อมเพรียงเวลานั้น จากนั้น จึงเริ่มแสดง ธรรมที่ท่านสั่งสอนพระธุดงค์โดยเฉพาะนั้น รู้สึกจะเริ่มแต่ขั้นสมาธิขึ้นไปหา ปัญญาเป็นส่วนใหญ่ จนถึงธรรมชั้นสูงสุดวิมุตติหลุดพ้นเป็นที่ยุติ ขณะที่แสดงไม่มีเสียง อะไรมารบกวน มีแต่เสียงธรรมประกาศกังวานอยู่ทั่วบริเวณสถานที่ประชุมอย่างเดี่ยว ผู้ฟัง ทั่วด้วยความสนใจใคร่รู้ใคร่เห็นตามท่านอย่างเต็มใจไม่พลั้งเพลอยอมให้จิตส่งไปอื่น คอย กำหนดดูอยู่เฉพาะใจดวงเดียวซึ่งเป็นคู่ควรแก่ธรรมทุกชั้น ธรรมที่ท่านแสดงกับใจที่ตั้งรอ รับไว้โดยชอบ ย่อมควรแก่การรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปสัมผัสเกี่ยวข้องไม่มีประมาณ

สังธรรมกัถิ สติปัญญาฐานกัถิ ไตรลักษณะคือ อนิจจัง ทุกขัง อนตตา กัถิ ที่เป็นความ จริงตามส่วนครอบแดนมนุษย์และสัตว์ทั่วโลกธาตุ ซึ่งท่านนำมาแสดงในเวลานั้น จึงเป็น เหมือนได้ฟังความจริงทั่วไตรภพที่ไหลมาบรรจบในใจดวงเดียว ซึ่งเตรียมรับทราบอยู่ อย่างเต็มใจให้ได้ฟังอย่างถึงใจ เพราะความสัมผัสไปมาแห่งธรรมทั้งใกล้ทั้งไกลทั้งในและ นอกขณะท่านแสดงประมวลมา เป็นธรรมสงเคราะห์ลงในกายในจิตของผู้ฟังได้โดยตลอด ทั่วถึงไม่มีทางสงสัย ใจที่เคยเก็บกอบหอบหิวกิเลสทั้งหลายโดยถือว่าเป็นของดีมาดั้งเดิม เมื่อได้ฟังทั้งคุณและโทษที่ท่านโปรดเมตตาแล้ว จะไม่ยอมสละทิ้งปล่อยวางก็รู้สึกจะมีติด

ปิดตายเกินไป แต่จะมีใครที่ตั้งหน้ากอบโกยโรยทุกซั้วตัวเองเวลานั้น ทั้งที่ตั้งหน้ามาฟังความจริงอย่างเต็มใจจากครูอาจารย์ ผู้แสดงธรรมของจริงล้วน ๆ นอกจากจะฟังเพื่อเห็นทั้งโทษและคุณที่ท่านแสดงไปตามธรรมจริงเท่านั้น สิ่งที่เป็นโทษควรละยอมละ สิ่งที่เป็นคุณควรยึดและส่งเสริมไปตามความจริงและเจตนาไม่มีทางเป็นอื่น

ดังนั้นผู้ฟังเพื่อความจริงตามธรรมที่ท่านแสดงตามความจริง จึงมีทางรู้ทางละเป็นผลเครื่องยืนยันรับรองสำหรับตัว โรคที่ย่อมหายด้วยยาและกิเลสที่ย่อมหมดสิ้นไปด้วยธรรม จึงเป็นคติธรรมดาที่โลกและธรรมเคยปฏิบัติต่อกันมา นอกจากโรคชนิดไม่ฟังยาและกิเลสชนิดไม่มองดูธรรมเท่านั้น เป็นขั้นที่ร้ายก็ต้องฉิบหายไปตาม ๆ กันไม่มีทางเหลือหลอ เรียกว่าโรคสุดวิสัย

การประหยัดของพระรัตนตรัย

การนุ่งห่มใช้สอยบริวารต่าง ๆ ของพระรัตนตรัย เฉพาะท่านอาจารย์มั่นรู้สึกท่านพิถีพิถันและมีธรรมาศเป็นอย่างยิ่ง ไม่ยอมสรุ่ยสร้อยเป็นอันขาดตลอดมา ปัจจัยเครื่องอาศัยต่าง ๆ มีมากเพียงไรก็มีได้ใช้แบบฟุ่มเฟือยเห่อเหิมไปตามเลย ปฏิภาคือข้อปฏิบัติต้องคงเส้นคงวาอยู่โดยสม่ำเสมอ แต่การสงเคราะห์ให้ท่านนั้น สิ่งของมีเท่าไรเป็นให้ท่านไม่มีเหลือ และไม่เห็นว่าท่านเก็บสิ่งสมอะไรไว้บ้างเลย ท่านสงเคราะห์ให้ท่านทั้งพระเถรเถรชี่และฆราวาสผู้ยากจนที่มาหา เท่าที่สังเกตรู้สึกว่าจิตท่านทั้งดวงเต็มไปด้วยความเมตตา สงสารโลกมากไม่มีประมาณ แต่การนุ่งห่มใช้สอยท่านปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง เหมือนพระอนาถาไม่มีอะไรติดตัว

ผ้าสังฆาฏิ จีวร สบง ผ้าอาบน้ำ ขาด ๆ วัน ๆ มองเห็นแต่รอยปะติดปะต่อปะ ๆ ชุน ๆ เต็มไปทั้งผืน เห็นแล้วอดสงสัยงวมิได้ เพราะไม่เคยเห็นในวงคณะสงฆ์ไทยทำกัน อย่างนั้นมาก่อนเลย เพิ่งได้เห็นท่านอาจารย์เป็นองค์แรกที่ทำอย่างนี้ ท่านพยายามปะชุนเสียจนไม่มีที่จะปะจะชุน จนเนื้อผ้าเก่าที่มีอยู่ดั้งเดิมเปื่อยหายไปหมด ปรากฏแต่ผ้าใหม่ที่ปะชุนที่หลังทั้งนั้น ผ้าทั้งผืนที่ปะแล้วชุนเล่าจนรอยต่าง ๆ ดาว ๆ เหมือนลายเสือโคร่งเสือดาวเรดตี ๆ นี้เอง ไม่ยอมทิ้งแบบเปล่าประโยชน์อย่างง่าย ๆ เมื่อเห็นหมดสาระในการนุ่งห่มแล้ว ก็ทำเป็นผ้าเช็ดมือหรือเช็ดเท้าหรืออื่น ๆ ต่อไปที่พอเกิดประโยชน์ได้อีก จนແหลกละเอียดยเสียจริง ๆ ไม่มีทางจะทำอะไรต่อไปได้อีกแล้ว ท่านถึงจะยอมทิ้ง

ไม่ว่าผืนใดขาดในบรรดาผ้า ผ้าครองหรือผ้าบริวารที่ท่านนุ่งห่มใช้สอย ผืนนั้นต้องถูกปะถูกขุ่นจนคนทั่วไปดูไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็นใครทำกันในเมืองไทยที่เป็นเมืองสมบูรณ์ เหลือเพื่อจนทำให้คนลืมนั้น มีนิสัยฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยแม้เป็นคนจน ๆ ท่านเองไม่เคยสนใจว่าใครจะตำหนิตชมเพราะการทำเช่นนั้น แม้บริวารเครื่องใช้ในวัด เช่น ครุ (เครื่องตักน้ำ) กระจ่าง กระจ่างตักน้ำหรือสิ่งอื่น ๆ ที่ชำรุดลง ท่านจะนำมาแก้ไขตัดแปลงเสียใหม่แล้วนำไปใช้ได้อีกจนสุดสาระของสิ่งนั้น ๆ ท่านถึงจะยอมทิ้ง การเก็บรักษาบริวารและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ภายในวัดหรือที่พัก ท่านเข้มงวดกวดขันมาก ต้องเก็บรักษาหรือจัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบงามตา ไม่ปล่อยทิ้งให้เสียหายและเกะกะกีดขวางสถานที่และทางเดินได้เลย ใครวางสิ่งใช้สอยต่าง ๆ ไว้มันดี ท่านจะเรียกหาตัวมาสอบถามและดูคำสั่งสอนทันที ไม่ให้ทำเช่นนั้นต่อไปอีก

บางท่านอาจจะคิดขบขันหรือจะเป็นการหยิ่งเสียดแทงก็เหลือจะเดาถูก โดยเรียนถามท่านอย่างตื้อ ๆ ก็มี ว่าอย่างอื่น ๆ ก็ไม่สำคัญนัก แต่เฉพาะผ้าสังฆาฏิ ผ้าจีวร ผ้าสบง ซึ่งเป็นบริวารสำหรับองค์และสำคัญกว่าบริวารอื่นใด ท่านอาจารย์ก็ได้ดื้อดอยากขาดแคลน มีท่านผู้ศรัทธานำมาบริจาคถวายอยู่เสมอ ควรจะใช้สอยผืนใหม่เพื่อฉลองศรัทธาเขาบ้าง ส่วนผืนเก่าก็ควรสละออก เพื่อท่านผู้ใดประสงค์จะรับไปไว้สักการบูชาก็กรุณาให้ไป ไม่ควรสงวนใช้จนขาดละเอียดและปะชุนเสียจนต่างดาวไปทั้งผืน รวากับเสื่อเดินผ่านตลาดตั้งที่เป็นอยู่เวลานี้ คณะลูกศิษย์เห็นแล้วเกิดความอับอายชาวบ้านที่หลังไหลเข้ามากราบนมัสการ และถวายทานแก่ท่านอาจารย์มิได้ขาด ไทยทานแต่ละอย่างที่คุณศรัทธานำมาถวายแต่ละครั้งมีไม่น้อย ไม่น่าจะประหยัดใช้แบบปะ ๆ ชุน ๆ ดังที่เป็นอยู่ ซึ่งน่าอับอายแทนอาจารย์เหลือเกินไม่อยากให้ทำ แต่อยากให้ท่านอาจารย์ทำพอสมควรดีบ้างว่า เป็นอาจารย์สั่งสอนคนแทบทั่วประเทศ

การกราบเรียนนี้ก็เพราะความเคารพเลื่อมใสและรักสงวนอย่างฝังใจ แต่เมื่อเห็นท่านอาจารย์นุ่งห่มใช้สอยบริวารต่าง ๆ แบบขาด ๆ เขิน ต่อ ๆ ติด ๆ ปะ ๆ ชุน ๆ อยู่เป็นประจำ ไม่มีการผลัดเปลี่ยนเลยทั้งที่สิ่งของมีอยู่ ก็ทำให้นึกน้อยใจและอับอายชาวบ้าน รวากับอาจารย์ของตนหมดราคาค่างวดไม่มีขึ้นดีเลย ผิดถูกประการใดก็ขอประทานโทษ เพราะกราบเรียนด้วยเจตนาหวังดีและเทิดทูนยิ่งกว่าชีวิตจิตใจ ดังนี้

ขณะพระกราบเรียนจบลง ท่านเองนั่งเฉยรากับไม่ได้ยิน ต่างองค์ต่างเงียบไปพักหนึ่ง จากนั้นท่านจึงเริ่มพูดออกมาแบบเรียบ ๆ ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดเหนือโลก ความสุขที่ทรงค้นพบจากความฉลาดก็เหนือโลกเป็นองค์แรก พระโอวาทที่ทรงสั่งสอนหมู่

ชนก็มาเหนือเมฆคือเหนือสมมุติทั้งปวง ไม่มีใครจะสามารถปฏิบัติและสั่งสอนได้เหมือนอย่างพระองค์ ศาสนธรรมที่ออกจากพระโอษฐ์ก็เป็นมัชฌิมธรรมซึ่งเหมาะกับกาลสถานที่บุคคลตลอดมา ไม่มีการขัดแย้งกับความจริงที่ควรทำหน้าที่สำหรับหมู่ชนผู้หวังเหตุผลเป็นเครื่องดำเนินเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยตามพระโอวาท การปฏิบัติก็ทรงทำด้วยความรอบคอบ การรู้เห็นธรรมก็ทรงรู้เห็นด้วยความรอบคอบชอบธรรม การสั่งสอนก็ทรงทำด้วยความรอบคอบตามหลักของศาสดาผู้เป็นบรมครู ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งบก ๆ พร่อง ๆ ตามมากับศาสนธรรมของพระองค์เลย

ฉะนั้นพวกเราผู้เพียงปฏิบัติตามพระโอวาท ซึ่งถ้าเทียบกับการทรงชวนชวยด้วยความลำบากทรมานของพระองค์เพื่อหมู่ชนแล้ว ก็เท่ากับพวกเราพากันหาอ่อนมืออ่อนคอยล้างมือรับประทานเท่านั้น ไม่มีความยากเย็นอะไรเลย ลองคิดดูพระองค์ที่ทรงนำสาวกดำเนินมานั้น ทรงนำมาด้วยความฟุ้งเพื่อห่อคะนอง หรือทรงนำมาด้วยความสันโดษยินดีตามมีตามเกิดแห่งปัจจัยเครื่องอาศัยทั้งหลาย ทรงนำมาด้วยความมักมากแบบพาดัวเป็นซากศพของกิเลสตัณหา หรือด้วยความมักน้อยปล่อยกังวลทั้งหลาย ทรงนำมาด้วยความประหยัด ดัดความอยากที่หลากมาท่วมหัวใจไม่มีเวลาอึดพอ หรือด้วยความฟุ่มเฟือยเรียกรวดเพราะความประมาทขาดสติเล่า เพียงเท่านั้นก็พอทราบได้ว่า พระที่ทำตนเป็นคนฟุ้งเพื่อฟุ่มเฟือยนั้น ก็คือพระที่ตนและผู้อื่นเลี้ยงยาก ปากก็กว้างท้องก็โต กิเลสในใจแม้พลเมืองดียังสู้ไม่ได้

การพยายามเก็บรักษา สิ่งที่เห็นว่ายังจะเกิดประโยชน์ต่อไปได้อีกตามสาระของมัน และการประหยัดมัธยัสถ์ในสมบัติทั้งหลายเพื่อความจรัสยั่งยืน ไม่รบกวนชวนให้เกิดความฉิบหายอยู่ไม่มีวันสุดสิ้นนั้น เป็นทางของคนฉลาดในเหตุผลท่านดำเนินกัน ท่านเหล่านั้นมิใช่ผู้ฟุ้งเพื่อห่อคะนองพองตัวแต่หาเนื้อติดกระดูกมิได้ สมบัติเงินทองมีเท่าไรจ่ายไปเสียไป สิ่งที่จะเป็นผลกำไรพอตั้งรากตั้งฐานแห่งชีวิตและความดีต่อไป ไม่มีเท่าเสี้ยวหนึ่งของคนจนที่มีนิสัยประหยัดฝึกหัดตัว แต่ท่านเหล่านั้นแลเป็นผู้วางรากวางฐานอันดีงามไว้พอให้โลกมีหนทางขบคิดและตั้งตัว มีหลักฐานทางสมบัติและจิตใจสืบต่อกันมา มิใช่ผู้สุรุษสุรายจ่ายด้วยอำนาจความทะเยอทะยานพาดูดลากไป ไม่มีวันยับยั้งตั้งตัวได้จนวันตาย ใครโง่อุตริคิดเอาอย่างคนแบบนั้นมาใช้ จะกลายเป็นคนตายแบบไม่มีป่าช้าไปตลอดสายแห่งสกุล

ท่านย้อนถามพระองค์ที่เรียนถามว่า ท่านเคยเห็นลิงรับอาหารจากมือคนไปกินหรือเปล่า ว่ามันรับอย่างไรและกินแบบไหน ? ท่านองค์นั้นเรียนตอบท่านว่า เคยเห็นเหมือนกัน

แต่มิได้สังเกตว่ามันรับแบบไหนและกินอย่างไร ท่านว่าเพียงความกินอยู่ของลิงท่านยังมีได้สังเกต เวลาถูกถามก็ตอบไม่ได้ แล้วท่านทำไมจึงมาถามเรื่องการใช้สอยบริหารต่าง ๆ กับผม โดยไม่มีเหตุผลที่น่ารับฟังบ้างเลย ผมยินดีฟังทั้งคำติคำชม เพราะธรรมของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทั่วไป แม้คำติชมก็เป็นธรรมด้วยถ้าพิจารณาให้เป็นธรรม แต่ถ้าไม่พิจารณาก็เป็นโลกและทำคนให้หลงได้ทั้งคำติและคำชมเชย

เพียงการอยู่กินของลิงท่านยังไม่สนใจสังเกตพอทราบลัทธิของมันบ้าง แล้วท่านจะทราบความเป็นอยู่ใช้สอยของพระพุทธเจ้าและสาวกท่านได้อย่างไร ว่าท่านทรงปฏิบัติองค์ท่านอย่างไรในความเป็นศาสดา และเป็นศากยบุตรที่ควรเป็นสรมะของโลกได้อย่างมั่นใจตลอดมา ท่านยังคิดอยากทราบอยู่บ้างหรือเปล่าว่า ลิงมีลัทธินิสัยต่างจากคนอย่างไรบ้าง ถ้าไม่อยากทราบลัทธิของลิงไว้บ้างพอระดับสติปัญญา แต่จะป็นปายอยากทราบอริยประเพณีของศาสนาก็รู้สึกว่าจะป็นสูงมากไป ผมจึงไม่อยากอธิบายให้ท่านฟังแม่พออธิบายได้

ท่านองค์นั้นเรียนตอบว่า แต่ก่อนกระผมก็ไม่เคยได้ยินท่านผู้ใดมาพูดเรื่องลิงให้ฟังว่ามันมีลัทธินิสัยอย่างไร แต่พอท่านอาจารย์ถามจึงทำให้เกิดความสนใจอยากทราบว่า ลิงมีนิสัยต่างจากมนุษย์อย่างไรบ้าง แต่ก่อนก็พอทราบได้จากสายตาที่เคยเห็นมันอยู่เสมอจนเบื่อไม่อยากดู เพราะความที่มันเป็นสัตว์ที่มีนิสัยหลุกหลิกไม่อยู่เป็นสุขประจำตัว ที่ลึกลงยิ่งกว่านี้กระผมไม่ทราบได้

ต่อจากนี้เป็นคำสนทนาระหว่างท่านอาจารย์มั่นกับพระองค์ที่เรียนถาม ท่านองค์นี้อยากทราบลัทธินิสัยลิง ท่านอาจารย์มั่นเริ่มตอบท่านว่า ลิงก็เหมือนคนที่มีนิสัยหลุกหลิกไม่ชอบอยู่เป็นความสงบสุขตามทำนองคลองธรรมเหมือนสุภาพชนทั้งหลายนั่นเอง เป็นสัตว์ที่ชอบอยู่ด้วยความคะนองทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ ทั้งตัวผู้ตัวเมีย มาตลอดโคตรแซ่ของมัน ความคะนองของลิงไม่มีขอบเขตจำกัด เหมือนคนที่ไม่ได้รับการอบรมศีลธรรมมาบ้างเลย แม้จะแก่จนผมหงอกขาวโพลนเป็นสำลีไปทั่วทั้งศีรษะ ก็ไม่รู้จักความสงบร่มเย็นคืออะไร และสิ่งนั้นจะเกิดได้ด้วยวิธีใด เป็นสัตว์ที่ไวใจไม่ได้ตลอดวัย แม้เลี้ยงมันให้อยู่กับคนมาแต่เล็กจนโต แต่นิสัยก็เป็นของตัวเอง ไม่สนใจยึดเอานิสัยของมนุษย์ไปใช้เลยแม้แต่น้อย สัตว์พรรณนี้เกิดแบบลิง อยู่แบบลิง และตายแบบลิง ไม่มีแบบอื่นใดมาเจือปนเลย คนที่ยึดเอาลัทธินิสัยลิงมาเป็นตัวของตัวจึงเลวร้ายยิ่งกว่าลิง และทำความเดือดร้อนให้โลกได้รับร้ายแรงและกว้างขวางมากยิ่งขึ้นกว่าลิง

สิ่งที่เห็นด้วยตาตัวเองก็คือ เวลาไปพักบำเพ็ญอยู่ในถ้ำซึ่งเป็นที่พักของสัตว์เหล่านี้ นี่พูดถึงตอนออกเที่ยวจุดงศ์ใหม่ ๆ ยังไม่ทราบนิสัยของสัตว์พวกนี้ได้ดีพอ เวลาเข้ามาเที่ยวหากินตามบริเวณหน้าถ้ำที่เราพักอยู่ ที่แรกมองเห็นเราก็กว้าง แต่พอเห็นอาการเราไม่เป็นภัยต่อเขา ๆ ก็ไม่กลัว และพากันเที่ยวหากินมาที่นั่นแทบทุกวัน เราเองก็คิดสงสัยเห็นเขามาเป็นฝูง ๆ และปีนป่ายขึ้นลงอยู่บริเวณหน้าถ้ำทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ไม่สนใจกับคน

พอได้อาหารมาเหลือจากฉันก็แบ่งไว้ให้เขา เวลาเขามาก็เอาอาหารมิกกล้วยบ้าง ข้าวบ้าง ผลไม้ต่าง ๆ บ้าง ไปวางไว้ตามก้อนหินให้เขาเก็บกินเอง พอเรานำอาหารไปวางต่อหน้าเขาแล้วหันหลังกลับมาเท่านั้น ต่างตัวต่างแย่งกันกินอย่างซุกมุนวุ่นวาย โดยมีได้คิดเกรงกลัวเราบ้างเลย วันหลังยิ่งพากันมาแต่เช้าและคอยอาหารที่เราจะเอาไปให้ เพียงสองสามวันเท่านั้นก็ได้การ คือ ต่างแสดงฤทธิ์อย่างเต็มที่ที่ไม่มีความเกรงกลัวเราบ้างเลย และพากันเที่ยวยุ่มย่ามเข้ามาค้นหาอาหารในที่พักเรา จนสิ่งของบริวารต่าง ๆ ตกกระจายกระจายเกลื่อนไปหมดเวลาไปบิณฑบาต นอกจากนั้นบางตัวยังทำท่าจะกัดเร่อีกด้วย แยกเขี้ยวยิงฟันทำปากขมขมิบคิ้วขมวดขึ้นขมวดลงขู่เรา ราวกับจะบอกว่ามวยลิงรวดเร็วยิ่งกว่ามวยมนุษย์ มวยมนุษย์สู้ไม่ได้ ถ้าไม่ยอมเจ็บอย่ามายุ่ง เดี่ยวโดนจะว่าไม่บอก ฉะนั้นเราต้องใช้อุบายขู่ด้วยวิธีต่าง ๆ จึงพากันหนีไป จากนั้นก็ไม่อาจให้อาหารแก่สัตว์จำพวกนี้อีกทั้งที่สงสาร และไม่ทำอาการให้เขาสนิทสนมเหมือนแต่ก่อน ต่อไปจึงไม่มารบกวนอีก

นี่แลสัตว์จำพวกไว้ใจไม่ได้ ถึงจะสงสารเลี้ยงดูเขาดีเท่าไร เขาก็คือลิงตัวคะนองไม่รู้จักคุณและไม่รู้จักคนอยู่นั่นเอง ขณะที่ยื่นอาหารให้ ต่างตัวต่างวิ่งมารุมเรารุน่าเกลียดน่ากลัว บางตัวแทบจะกัดเราในเวลานั้นเข้าด้วย เพราะความโลภมากในอาหาร แสดงอาการลุกสี่ลุกกลนจนแทบดูไม่ได้ ทั้งวิ่งตักหน้าตักหลัง ทั้งรุมล้อม ทั้งส่งเสียงก๊อ๊กก๊อ๊กขู่เข็ญเราผู้เมตตาให้อาหาร สัตว์ที่น่ากลัวและน่ารำคาญก็คือลิงนั้นแล ท่านพอทราบบ้างหรือยัง บรรดาลิงที่เขาเลี้ยงไว้ในบ้าน เวลายื่นอาหารให้เขาแสดงอาการอย่างไรบ้างต่ออาหารที่ให้ และต่อผู้ให้อาหารเขา พระองค์นั้นเรียนตอบท่านว่ากระผมไม่ทราบ เพราะเป็นแต่เคยให้อาหารเขา แต่ไม่เคยสังเกตขณะให้อาหารว่าเขาแสดงอาการอย่างไรบ้าง

ท่านอาจารย์เลยอธิบายให้ท่านฟังต่อไปว่า ใครจะเอาอาหารให้มันก็ตาม แต่สัตว์พรรคนี้จะไม่สนใจคนยิ่งกว่าอาหารที่มันจะได้ในเวลานั้นเลย ตามันจะจับจ้องมองดูแต่อาหารและโดดขึ้นโดดลงทำเดี๋ยว ถ้าอยู่ที่ราบก็วิ่งไปวิ่งมาและมีมือคว้ามาที่อาหารกับมือคนเท่านั้น พอยื่นอาหารให้ถึงมือแล้ว จะคว้ามับรีบปอกปากกัดฉีกกินทันที ส่วนตามันจะมอง

นั้นมองนี้หลุกหลิก ๆ และมองผลไม้ในมือมัน ทั้งเคี้ยวทั้งกลืนทั้งกัดทั้งฉีก ถ้ามองเห็นอาหารในมือคนยังเหลือพอมีทางได้อยู่อีก มันจะรีบกัดรีบกินและรีบซ่อนอาหารเข้าไว้ในกระพุ้งแก้มทันที แล้วตามองไปที่มือคนและเอื้อมมือมาขออีก

ถ้าคนให้อีก มันจะรีบกินบ้าง ซ่อนไว้ในกระพุ้งแก้มบ้าง เหลือจากนั้นก็ทิ้งบ้างแล้วเอื้อมมือมาขอใหม่ ไม่มีความอึดพอในการขอ ให้เท่าไรเป็นเอาหมดจนไม่มีอะไรจะให้มันแลมันจึงจะหยุด และหันมาเคี้ยวกลืนส่วนที่มันซ่อนไว้ในปากต่อไป ลิงเป็นสัตว์ที่สุรุษสุร่ายมาก และไม่มี ความอึดพอในอาหารเมื่อยังพอจะได้จากใครอยู่ แม้ท้องมันจะเล็ก ๆ เหมือนสัตว์ธรรมดาทั่ว ๆ ไป แต่ความโลภและความสุรุษสุร่ายฟุ่มเฟือยมันนั้นเหลือตัว ยากที่จะมีสัตว์ตัวใดเสมอได้

เท่าที่ยกตัวอย่างของลิงมาเป็นข้อเปรียบเทียบเพียงเล็กน้อยนี้ ท่านพอทราบได้กระมังว่า ที่ท่านมาขอให้ผมผลัดเปลี่ยนเครื่องบริหารเสียใหม่โดยทิ้งของเก่าไปเสีย ทั้งที่ลิงนั้นยังพอให้ประโยชน์ได้อยู่ นั่นคือท่านขอให้ผมปฏิบัติตามแบบลิง และขอให้ลิงเป็นศาสดาสั่งสอนผมแทนศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงรู้จักประมาณพอดีทุกอย่าง เพราะแบบที่ท่านขอผมนั้น เป็นแบบลิงใช้กันอยู่ตามวิสัยของสัตว์ที่ไม่รู้จักธรรมคืออะไร ผู้รู้จักธรรมคืออะไรอยู่บ้าง ก็ควรคิดคำนึงสภาพของตนและของธรรมว่าอะไรควรหรือไม่ควร การพูดด้วยเจตนาหวังดีนั้นเห็นใจ แต่เจตนาอันไม่คุ้มค้ำกับความเสียไปแห่งธรรม มีความสันโดษเล็กน้อย เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมที่ยังโลกให้สงบเย็นมานาน เพราะธรรมนี้เป็นความเหมาะสม สำหรับโลกผู้ยินดีในขอบเขตมีฝั่งมีฝายภายในใจจะพึงรักสงวน และอุทิศส่ำที่ปฏิบัติตามด้วยความยินดี ไม่ให้คุณค่าสาระอันจะเกิดจากธรรมนี้ผ่านไปเปล่าจะเสียใจภายหลัง

ท่านควรคิดดูให้ละเอียดถี่ถ้วนของศาสนา และท่านผู้เป็นเจ้าของศาสนาบ้างว่าเป็นบุคคลเช่นไร พระองค์เป็นมาแบบโลกเป็นกันหรือเป็นมาอย่างไร การสั่งสอนศาสนาทรงสั่งสอนอย่างไร โลกจึงตกลงปลงใจยอมกราบไหว้บูชาและปฏิบัติตามเรื่อยมาจนถึงพวกเรา ศาสนธรรมที่ประทานไว้ทุกแห่งทุกมุม ล้วนเป็นสวาทธรรมโดยสมบูรณ์ และเป็นนิยยานิกธรรม ความระงับดับทุกข์ความกังวลน้อยใหญ่ได้โดยสิ้นเชิงแก่ผู้ปฏิบัติตาม ๆ กันมาอย่างสมบูรณ์ ท่านควรคิดให้ละเอียดตามหลักศาสนาลงไปอีกว่า ผู้ทำตัวเป็นคนฟุ่มเฟือยตื่นโลกตื่นสมัย กับผู้ปฏิบัติตัวโดยสม่าเสมอต่อความจำเป็นไปตามกรณี ใครจะมีทุกข์กังวลทางกายใจมากน้อยต่างกันอย่างไรบ้าง สำหรับความเห็นของผมผู้เรียนน้อยเห็นว่า

ผู้ทำตัวเป็นคนฟุ่มเฟือยพองตัวใหญ่กว่าโลกนั้นแล คือผู้ตั้งหน้าฆ่าตัวเอง โดยไม่รู้สึกลัวว่าเป็นเพศฆาตทำลายตน

คนเราเมื่อคิดเกินความพอดีเหมาะสมแล้ว ต้องเป็นผู้ก่อเรื่องกระจุยวุ่นวายแก่ตัวเองจนหาความสงบสุขทางกายและทางใจมิได้แน่นอน ใจต้องคิดเพื่อพอกพูนมากขึ้นจนไม่มีเวลาพักผ่อนได้ ถ้าเป็นน้ำก็ขุ่นเป็นตมเป็นโคลนจนหาที่อาบดื่มใช้สอยมิได้ ใจกับกายต้องหมุ่นเป็นกงจักรเพื่อได้มาซึ่งสิ่งนั้น ๆ ถ้าไม่ได้ต้องกระวนกระวายเพราะหาไม่ทันกับความอยากน้ำล้นฝั่งนั้น เมื่อไม่ได้ทางตรงก็ต้องหาทางอ้อม ไม่ได้ทางสุจริตก็ต้องหาทางทุจริต พอลักขโมยได้ก็ขโมยเอา พอหยิบฉวยได้ก็หยิบฉวยเอา พอจี้ได้ก็จี้เอา พอปล้นได้ก็ปล้นเอา พอคิดโกงได้ก็คิดโกงเอา พอรีดไถได้ก็รีดไถเอา กลืนได้ก็กลืนเอา หรือแม้พอฆ่าได้เป็นฆ่าเอาทั้งสิ้น ไม่สนใจคิดว่าเกรงใจอายุโลกหรือกลัวบาปกลัวกรรมเพราะอำนาจนั้นบังคับ สุดท้ายก็ถูกจับตัว ผู้ยิ่งใหญ่ไปนอนในห้องขังให้เสวยผลความอยากของตนอยู่ในเรือนจำ หรือถูกเขาฆ่าตายทั้งหมดป่าหมอกโคลนไม่มีใครไปสืบสาวราวเรื่อง ปล่อยให้หายชากไปเลยยิ่งกว่าสัตว์ ซึ่งนำทุเรศผิดมนุษย์ทั้งหลาย

นี่แลโทษของวิชาลิงที่เป็นสัตว์มีนิสัยบกพร่องต้องการอยู่เสมอ ไม่มีความอึดพอในสิ่งทั้งปวง ทั้งที่ปากและท้องของมันก็ไม่ใหญ่โตกว่าสัตว์ทั้งหลาย แต่ลิงนั้นตายเพราะความอยากทางใจมากกว่าความหิวโหยอาหาร เมื่อใครนำวิชาทำลายตัวแบบลิงมาใช้ไม่ว่าพระหรือฆราวาส ผู้นั้นต้องเป็นคนผิดสังเกตต่างจากโลกทั้งหลายที่มีความพอดี ถ้าเป็นพระก็จะพยายามเสาะแสวงหาแต่ปัจจัยโดยอุบายวิธีต่าง ๆ ด้วยความกระวนกระวาย มากกว่าจะละอายหรือสนใจในพระธรรมวินัยอันเป็นความดีงามของสมณะ จนประชาชนเอือมระอาไปตาม ๆ กัน ไปในทิศทางใดประชาชนหลบหลีกเป็นทิวแถว ทั้งที่เขามีความเลื่อมใสศรัทธามอยู่อย่างฝังใจ แต่ที่ต้องหลบหลีกตัวให้พ้นไปก็เพราะทนเพทุบายในการรบกวนขอเงิน หรือสิ่งต่าง ๆ จากพระที่แก่วิชาไม่ไหว

ท่านย้อนถามท่านเองคั่นว่า ท่านทราบไหมว่าที่ว่าพระแก่วิชานั้นคือวิชาอะไร เรียนว่าไม่ทราบ ท่านอาจารย์ตอบเสียเองว่ากัวิชาขอไม่หยุดนะซี เพราะพระเราถ้าลงได้ด้านด้วยความฟุ้งเพื่อทะเลาะทะเลาะอยากและการแสวงหาลาภปัจจัยแล้ว ต้องด้านทุกอาการไม่มียางอายติดตัว มีแต่ความมุ่งหมายและมุ่งมั่นต่อปัจจัยลาภต่าง ๆ โดยถ่ายเดียวว่า “ขอให้ได้มา” คำภวานาก็คือ “ขอให้ได้มา ๆ” เท่านั้น ไม่ต้องสวดมนต์ภาวนาด้วยคาถายืดยาวเหมือนท่านผู้บำเพ็ญภาวนาทั้งหลายสวดกัน เพียงภาวนาบทเดียวเท่านั้นก็กระเทือนโลกพออยู่แล้ว ถ้าขึ้นต่อคาถาให้ยืดยาวไปกว่านั้น โลกจะต้องแตกแน่นอน

ท่านอาจารย์ถามท่านองค์นั้นว่า ท่านต้องการคาถาย้อนนั้นหรือเปล่า จะได้สำเร็จ มรรคผลง่าย ๆ ซึ่งไม่มีพระสาวกองค์ไหนสำเร็จแบบนี้ กระผมไม่ต้องการเพราะเป็นคาถา ทำลายศาสนาและทำลายประชาชน ถ้าไม่ต้องการ ท่านขอให้ผมปฏิบัติแบบลิงเพื่ออะไร คาถานี้ก็มาจากลิงนั่นเองที่กลายมาเป็นคาถาย้อนที่อยู่นี้ กระผมขอประทานโทษที่ กราบเรียนไปตามความรู้สึกที่คิดว่า จะเป็นความสะดวกสบายแก่ท่านอาจารย์ โดยไม่ทำให้ ท่านอาจารย์และปฏิปทาในวงศาสนาเสียไปด้วย ถ้าคิดว่าจะเป็นไปในท่านองท่านอาจารย์ อธิบายปฏิปทาลิงที่เป็นสัตว์ฟุ้งเฟ้อ กระผมก็ไม่กราบเรียน เพราะไม่ประสงค์จะให้อะไร เสียไปเพราะการเรียนข้อนั้น

ท่านตอบว่า แม้ท่านไม่มีความนึกคิดไปในทางนั้นก็ตาม แต่การขอร้องก็ขึ้นอยู่กับอยู่ แล้วอย่างชัดเจน คนเราไม่ถึงกับต้องขอร้องให้ทำตามกันหมดทุกอย่างหรือกท่าน เพียง ผ่านทางตาทางหูกลางตลาดเท่านั้น ก็เป็นทัศนศึกษาอันสมบูรณ์พวยึดไปเป็นแบบฉบับได้ แล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่จะทำคนให้ดีและเสียคนได้นั้นมีอยู่ทั่วไป ไม่จำเป็นต้องจัดเข้าในตารางสอน คนก็มีทางยึดได้ ถ้าเป็นฝ่ายดีก็ทำผู้ปฏิบัติตามให้เป็นคนดีและเจริญได้ ถ้าเป็นฝ่ายชั่วก็พา ผู้ทำให้เสื่อมเสียไปโดยไม่ต้องประกาศโฆษณาชวนเชื่อใด ๆ เช่นคนหรือครอบครัวที่ชอบ สُرุษุ่ยสุร้ายเป็นนิสัย คนในครอบครัวนั้นมักเอาอย่างกันจนกลายเป็นครอบครัวผิวเมีย ลูกหลานที่สุรุ่ยสุร้ายไปตาม ๆ กัน รายได้มีมาไม่พอกับการจับจ่าย เพราะต่างคนต่างเป็น นักจ่ายด้วยกันไม่มีใครสนใจประหยักรักษา แม้แต่น้ำลาลองยังเหือดแห้งไปได้เมื่อไหล ไม่หยุด

เราลองนำครอบครัวที่มีการประหยักรักษา และจ่ายไปด้วยความมีเหตุมีผลเป็น เครื่องควบคุม กับครอบครัวที่ชอบสุรุ่ยสุร้ายจ่ายไม่มีประมาณเป็นนิสัยมาเทียบกันดูว่า ครอบครัวไหนจะมีความสงบเย็น มีความเต็อร้อน เพราะการเป็นอยู่ใช้สอยมากกว่ากัน ผมตอบแทนเลยทีเดียวก็ได้ว่า ครอบครัวที่มีหลักใจเป็นหลักทรัพย์นั้นแล จะมีความสงบ สุข ทั้งความเป็นอยู่โดยลำพังและภาคทั่ว ๆ ไป ยิ่งกว่าครอบครัวที่เป็นโรคไม่มียาและหมอ รักษาเป็นไหน ๆ (คนไม่มีขอบเขตในการจ่ายและการเก็บรักษา) นอกจากเป็นความสงบ สุขของตัวและครอบครัวแล้ว ยังเป็นการเพาะเด็กลูก ๆ หลาน ๆ ตลอดผู้เกี่ยวข้องในวงศ์ สกุล ให้เป็นคนดีมีชื่อมีแปทางความประพฤดีและการจับจ่าย ตลอดการเก็บรักษาสมบัติ ต่าง ๆ ให้เป็นหลักฐานมั่นคงต่อไปตลอดกาลนานอีกด้วย ส่วนคนและครอบครัวไม่มี ประมาณในการรักษาตัวนั้น นอกจากจะเป็นความเต็อร้อนในปัจจุบันแล้ว ยังอาจแพร่ พันธุ์ดีแตกแหวกแนวให้ลูก ๆ หลาน ๆ ในวงศ์สกุลเสียไปด้วยตลอดกาลนาน

ผมไม่เคยเห็นคนที่ไม่มีหลักใจเป็นหลักทรัพย์ ตั้งเนื้อตั้งตัวทางสมบัติได้เลย เห็นแต่ความฉิบหายปนปี้ติดหนี้สินพะรุพะรัง เหี้ยบย่ำทำลายเขาจนตั้งตัวไม่ติดนั่นแล จะมีความเจริญมั่นคงมาจากที่ไหนพอจะนำชมเชย คนเราถ้าไม่มีอะไรบังคับใจกายวาจาความประพฤติไว้บ้างพอเป็นที่ยับยั้งชั่งตวง เวลาอารมณ์บ้าร้อยแปดมันขึ้นสมองซึ่งมีอยู่กับทุกคน แม้จะมีความรู้วิชาและฐานะดีเพียงไรก็ไปไม่รอด ต้องจอดจมจนได้เพราะการทำลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมา มิใช่เป็นของดีที่น่าสรรเสริญ ปราชญ์ท่านระวังมากจากการทำลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น ยิ่งกว่าการถูกทำลายจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นไหน ๆ ในขณะเดียวกันท่านพยายามประคองตนในทางดีงามโดยสม่ำเสมอ ไม่ยอมปล่อยให้ตัวเองไปตามยถากรรมดังที่เห็น ๆ กันจนน่าทุเรศ ซึ่งมีจำนวนมากกว่าที่นำอนุโมทนาสรรเสริญ

ยิ่งใครชอบมีนิสัยตื่นเงาตัวเองตื่นสมัย โดยไม่คำนึงถึงสารประโยชน์หรือโทษทัณฑ์อะไรจากสิ่งนั้น ๆ พอควรก่อน เพียงสิ่งนั้น ๆ ผ่านหูผ่านตา คอยแต่จะฉวยมัดจับปั๊บมาเป็นความโก้หรูตามความเห่อเหมือนลิงด้วยแล้วละก็ จะเขียนใบตายไว้เลยก็ได้ โดดไปไม่ก็ก้าวก็ต้องลงเหวให้แมลงวันบินตามไม่มีทางสงสัย การกล่าวทั้งนี้ผมมิได้กล่าวเพื่อตำหนิโลกหรือท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่กล่าวตามความจริงที่รู้ ๆ เห็น ๆ กันอยู่ประจักษ์ตาประจักษ์ใจในวงมนุษย์เรานี้แล ไม่มีใครกล้าปฏิเสธได้ว่าการปฏิบัติตัวแบบนั้นจะไม่ล่มจมฉิบหาย ต้องเป็นหนทางเดียวคือเขียนใบเสร็จใบตายให้พร้อม ทั้งที่ผู้โน้นยังคุยอวดตัวว่ามีความฉลาดรอบรู้ และมีฐานะดีมีเงินเป็นล้าน ๆ เพราะเงินก็ตนเป็นผู้หามา จะได้มาจากทางไหนใครไม่ทราบได้ แต่การทำลายนั้นทำได้ง่ายนิดเดียว เช่นเดียวกับสมบัติในบ้านมีจำนวนมากมายเพียงไร พอถูกไฟกำจัดทำลายเพียงไม่กี่ชั่วโมงก็เรียบเป็นเถ้าถ่านไปเองอย่างไม่มีปัญหา

ผมพยายามเรียนและปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้ามาแต่เริ่มบวชจนถึงวันนี้ ซึ่งหลายปีพอควร เรียนและปฏิบัติไปเท่าไร ยิ่งมองเห็นความโง่ของตัวมากขึ้นโดยลำดับ แทนที่จะได้ความฉลาดฉลาดจนพอมีความรู้แปลก ๆ มาคัดค้านธรรมของพระองค์ท่าน บ้างว่าตรัสไว้ไม่จริง ไม่เป็นสวากขาตธรรม และไม่ใช่นิยยานิกธรรมดังที่ประกาศสอนไว้ในบางหมวดบางชั้นบางตอน แต่ไม่ว่าธรรมชั้นใดหมวดใดตอนใด เรียนไปปฏิบัติไปเท่าไร ก็ยิ่งทำให้เชื่อให้ยอมไปเสียหมด ไม่มีความรู้พอได้อวดตัวว่าเก่งกาจสามารถคัดค้านธรรมของพระองค์ได้เลย หมวดไหนคัมภีร์ใดก็มีแต่พระองค์ตรัสเรื่องความโง่ของสัตว์ผู้ยังอวดตัวว่าเก่งกาจฉลาดรู้ แต่ผู้ลืงที่กล่าวหาวิธีหลบซ่อนคนก็ไม่ได้ ถ้าว่าพวกเราเก่งกว่าลืง ก็ต้องรู้สิ่งที่เป็นหายนะและหลบซ่อนผ่อนคลายตัวเองบ้าง อย่าอาจหาญท้าทายมันนักหนา

นี่มองไปที่ไหนก็เห็นแต่คนอวดเก่งต่อความชั่วเสียหาย ทั้งท่านและเราทั้งหลาย ไม่มีใครพอมีความฉลาดปราดเปรื่องพอหลีกเลี่ยงสิ่งที่น่าตำหนินั้น ๆ ไปได้บ้าง ไม่ผูกมิตร ปิดตายเป็นสหายกับมันไปทั้งวันทั้งคืน ยืนเดินนั่งนอนแข่งกันเลย ไม่มีวันโผล่พอมองเห็น ธรรมในดวงใจที่กายวาจากระบายออกมาพอเย็นใจ ท่านได้พิจารณาบ้างหรือเปล่าว่า ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้ามีความละเอียดสุขุมเพียงไร เพียงพวกเราจะเอาใจที่เต็มไปด้วยกิเลสที่แสนสกปรกโสมมไปหยั่งธรรมของพระองค์ ก็จะได้แต่คำตำหนิติเตียนตีดขี่ขึ้นมาเท่านั้นว่า ธรรมปฏิบัติยาก ผู้ปฏิบัติธรรมต้องฝืนกระแสโลกจึงปฏิบัติได้บ้าง พระพุทธเจ้าตรัสธรรมไว้ไม่เห็นตรงกับสภาพความเป็นจริงของโลกบ้าง

ธรรมแสดงไว้ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่เราทำดีแทบตายไม่เห็นได้ดีอะไร ส่วนเขาไม่เห็นทำดีอะไรยังร่ำรวยเป็นเศรษฐีมีเงินมหาศาล ขำหน้าขำตาเราผู้ทำดีไปหยก ๆ ธรรมไม่เห็นจริงตามที่ตรัสไว้ ถ้าจริงว่าบาปมีจริง คนทำบาปไม่เห็นได้รับโทษ ส่วนคนทำดีเวลาจำเป็นไม่เห็นบุญมาช่วยบ้าง บาปบุญคงไม่มี นรกสวรรค์นิพพานคงไม่มี ถ้ามีอยู่ที่ไหน คนตายแล้วทุกคนดีคนชั่วเห็นแต่หายเจ็บไปเลย ไม่เห็นกลับมาอกบ้าง พอมีแกใจอยากทำบุญให้ท่านรักษาศีลบำเพ็ญภาวนาบ้าง เพื่อเวลาตายไปจะได้ไปสวรรค์นิพพานกัน เหล่านี้เป็นต้น ที่จะจิตใจของพวกเราขึ้นมาเวลาหยั่งธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะโลกชอบกันอย่างนี้ จะให้ของดีตามที่ธรรมแสดงไว้ตีดขี่ขึ้นมาอันไม่มีหวัง เพราะกิเลสไม่หวังธรรม แต่หวังเฉพาะกิเลสเท่านั้น จึงได้กิเลสความลามกขึ้นมา

ธรรมมิได้ตรัสไว้เพื่อคนจำพวกคอยตามล้างตามผลาญธรรม ด้วยความคิดเห็นต่าง ๆ แต่ธรรมมิได้ไว้เพื่อคนจำพวกที่ท่านพิสูจน์หาความจริงจากธรรมจริง ๆ จึงมิใช่ธรรมบ่นเอา เตเอา คาคคะเนเอา ดังพวกเราที่หยั่งดูธรรมด้วยใจอันโสมมของตน แล้วคว้าเอาความโสมมขึ้นมาสุดดมเล่นด้วยความบั่นให้ธรรม แล้วก็ภูมิใจว่าตนคิดได้พูดได้อย่าง อิศรเสรี หาทราบไม่ว่าตัวสุดดมสิ่งสกปรกของตัว โดยไม่มีธรรมบทใดเข้ามาเกี่ยวข้องได้ เสียด้วยเลย ใครจะตำหนิติเตียนธรรมมากน้อยเพียงไร ธรรมจึงไม่มีส่วนกระทบกระเทือนด้วย นอกจากผู้นั้นจะพึงรับความกระทบกระเทือนจากการคิดการพูดของตัวแต่ฝ่ายเดียว ทั้งนี้ก็ครั้นในใจว่าตนมีเกียรติเพราะคัดค้านตำหนิธรรมได้อย่างสบาย

ธรรมมีความละเอียดสุขุมมากยากที่ใจซึ่งมีกิเลสอย่างเรา ๆ ท่าน ๆ จะหยั่งถึงได้ ดังกล่าวมา ฉะนั้นคำขอร้องท่านแม่จะเป็นเจตนาหวังดี จึงเป็นการกระเทือนส่วนใหญ่แห่งธรรมแฝงอยู่ด้วย เพราะความประหยัด ความมธยัสถ์ ความสันโดษ ความมักน้อย ธรรมเหล่านี้คือความไม่ประมาทลืมหูลืมตา ผู้ปฏิบัติธรรมเหล่านี้ ไม่ว่านักบวชหรือฆราวาสย่อม

ประคองตัวได้อย่างน่าชม พระแม่จะมีมือติเรกลามาก มีประชาชนเคารพนับถือมาก หรือ
ฆราวาสมีสมบัติมากน้อยเพียงไร ก็ไม่เย่อหยิ่งจองหองและลืมหูลืมตาไปกับสิ่งเหล่านั้นอย่าง
ง่ายตาย ยังสามารถนำสิ่งนั้น ๆ ไปทำประโยชน์ได้ตามฐานะของมันอีกด้วย ทั้งเป็นเครื่อง
ส่งเสริมความสุขแก่เจ้าของและประดับเกียรติ สมกับสมบัติมีไว้เพื่อเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ใน
คราวจำเป็นอย่างแท้จริง ไม่กลายมาเป็นข้าศึกเครื่องทำลายตนให้เสียไปด้วย ซึ่งมักมีอยู่
จำนวนมาก แต่ไม่ค่อยสนใจคิดและแก้ไขกันพอให้มีความสงบเย็นและน่าดู

ผู้มีธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องปกครองและประดับตัว ย่อมเป็นผู้สง่างามในสายตาแห่ง
สุภาพชนทั้งหลาย ยิ่งกว่าผู้ชอบประดับตัวด้วยเครื่องมัวเมาเย้ากิสเลส ซึ่งเห็นแล้วน่าเวียน
ศีรษะ สำหรับตัวเองนั้นเห็นว่าโก้หรูเทวดาบนฟ้าสู้ไม่ได้ ส่วนสุภาพชนเห็นแล้วปวดเคียร
เวียนเกล้าไปตาม ๆ กัน ท่านลองคิดเทียบเคียงดูก็พอจะทราบได้ระหว่างธรรมทั้งสองนี้
ต่างกันอย่างไรบ้าง คือ มองธรรมตรงข้ามกับธรรมที่กล่าวมานี้ ความประหยัด ความ
มรัยัสต์ ความสันโดษ ความมกน้อยเหล่านี้ ผมจะแปลเอาความย่อ ๆ ให้ฟัง

ความประหยัด ได้แก่ ความเอาใจใส่ในการเก็บรักษาสมบัติเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ที่
มีอยู่ของตน ไม่ให้เสียไปด้วยความประมาทขาดการเอาใจใส่ ไม่ใช่แบบสุรุ่ยสุร่าย เวลาใช้ก็
ระมัดระวัง ไม่ควรเสียด้วยเหตุไม่จำเป็นก็ไม่ให้เสีย เพราะสิ่งของแต่ละอย่างเกิดมีขึ้นด้วย
การขวนขวายหรือการแสวงหา มิได้เกิดมีขึ้นมาเองพอที่จะไม่เห็นคุณค่าของมัน

ความมรัยัสต์ ออกจากใจของผู้มีความรักใคร่ใฝ่ใจในการใช้สอยและการเก็บรักษา
สมบัติต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวัง ไม่ใช่สอยแบบเรียรดาดสาตกระจาย เมื่อหยุดใช้ก็เก็บ
รักษาไว้ในที่ปลอดภัย ความมรัยัสต์ คือ ความเห็นคุณค่าแห่งสมบัติทุกชิ้นว่ามีประโยชน์
ตามฐานะของมัน การกินอยู่ใช้สอยไม่ฟุ่มเฟือย และไม่ทำให้ผิดเคืองเมื่อสิ่งของเครื่อง
สอยมีอยู่ แต่ไม่ลืมหูลืมตาไปกับสมบัติที่มีมาก พยายามทำสมบัตินั้น ๆ ให้เกิดประโยชน์ตาม
ฐานะของมัน ไม่ตระหนี่เหนียวแน่น มีการสงเคราะห์ให้ทานเช่นเดียวกับคนทั่วไป หรืออาจ
ทำได้มากกว่าด้วยเหตุผลที่ควร เพราะความประหยัดกับความมรัยัสต์เป็นธรรมของ
ปราชญ์ผู้มีเหตุผลรอบตัวและสิ่งเกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป การประหยัดกับการมรัยัสต์ของผู้นั้น
จึงมิได้เอนไปในทางที่น่าตำหนิ นอกจากเป็นวิธีการดำเนินที่น่าชมเชยโดยถ่ายเดียว

คนประหยัดและมรัยัสต์เป็นบุคคลที่รอบคอบในสังคมและเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดี
ไม่ค่อยเสียไปเพราะสิ่งยั่วยวนกวนใจของกิเลสเวลาสัมผัสทางทวาร และเป็นผู้ยับยั้งต้าน
ทางสิ่งเคลือบแฝงแปลงปลอมของโลกสังคมด้วยวิจรรย์ญาณได้ดี ไม่ตื่นไปกับสิ่งหลอก

หลอนชวนไสยอย่างง่ายดาย มีความสันโดษยินดีในสมบัติที่มีอยู่ของตน ไม่ชอบโลดโผน โดนโน้นชนนี้ด้วยความล้นฟุ้งแห่งราคะตัณหา วางตัวกับสิ่งทั้งหลายได้โดยสม่ำเสมอ

ผมจะยกตัวอย่างทางฆราวาสให้ท่านฟังพอเป็นข้อคิดในธรรมข้อนี้ว่า มีคุณค่าแก่จิตใจคนมากน้อยเพียงไร และเป็นธรรมจำเป็นแก่จิตใจโลกเพียงไร เช่น ผู้มีภรรยาสามีเป็นสมบัติอันตายตัวของแต่ละฝ่ายแล้ว มีความยินดีกับสมบัติของตน ไม่ปล่อยให้จิตผาดโผนโลดเต้นผ่านไปเที่ยวรักสามีภรรยาหรืออื่น ๆ ตามถนนหนทางอันเป็นการละเมิดธรรมสันโดษ คือ ภรรยาสามีอันเป็นสมบัติเก่าที่มีอยู่ของตน แม้จะมีความต้อต่าต้อใจอยู่บ้างตามนิสัยปุถุชนที่ชอบกินไม่เลือก และไม่มีเมืองพอกก็ตาม แต่ธรรมสันโดษต้องเข้มแข็ง ผลักดันต้านทานอารมณ์กาฝากนั้นไว้ ไม่ยอมให้จิตและกายกับสิ่งนั้นไหลผ่านเข้ามาประสานคละเคล้ากับสมบัติเก่าของตน จะกลายเป็นคี้กกลางเมือง กลางบ้าน กลางสามีภรรยาเข้า ครอบครัวยุคจะแตก สมบัติจะรั่วไหลไปสู่ความฉิบหาย คนใกล้จะกลายเป็นอื่น ความสุขที่เคยครองเพราะธรรมสันโดษช่วยป้องกันจะแตกทลายหายสูญ

เพื่อธรรมสันโดษเป็นชีวิตจิตใจ ไม่สนใจใยดีกับสิ่งใดนอกจากสมบัติเดิมที่มีอยู่ของตน แม้สมบัติอื่นที่มีใหม่ของตนก็ไม่ใฝ่ใจใฝ่ดีและละโมภโลภมากอยากได้ของเขา ผู้นั้นครอบครัวยุคนั้นย่อมเป็นสุขร่วมกันตลอดอวสาน ไม่มีความริ้วรานเพราะการยินดีเลย ชอบเขต สามีภรรยาและลูกเต้าย่อมมีความสุขและตายใจโดยทั่วกันไม่มีความระแวงมาทำลาย สมบัติต่าง ๆ ก็มีความสนิทใจว่าเป็นของตนอย่างแท้จริง ไม่มีสมบัติประเภทกาฝากที่เหี่ยวคุดเหี่ยวโงงเขามาสับปน มีเฉพาะสามีภรรยาลูกเต้าหลานเหลนและสมบัติของตนล้วน ๆ จึงมีแต่ความอบอุ่นเย็นใจ เพราะธรรมสันโดษคุ้มครองรักษา ยังคนและครอบครัวยุคนั้น ๆ ให้มีคุณค่าทางใจ

ส่วนความมักน้อยนั้น เป็นธรรมที่ละเอียดมากกว่าความสันโดษขึ้นอีกมากมาย แต่เป็นธรรมคู่ควรแก่ครอบครัวและชายหนุ่มหญิงสาวอย่างยิ่ง จะพึงปฏิบัติตัวให้มีขอบเขตคือ ถ้าชายหนุ่มกับหญิงสาวก็ให้มีรักเดียว ไม่มีฟุ้งมีแพมาแอบแฝงทางใจอีกฝ่ายหนึ่งให้เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่า อีกฝ่ายหนึ่งหาเศษหาเลย ไม่เห็นคุณค่าของตน แล้วเกิดความอิดหนาระอาใจที่จะฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตายในกันต่อไป คือ เมื่อเป็นคู่รักก็ต้องรักเดียวไม่มีสองกับใครอื่น ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายมีความซื่อสัตย์ต่อกันแต่ขั้นเริ่มเป็นคู่รักจนเป็นคู่ครองตลอดอวสานแห่งชีวิต ไม่ยินดีกับใครอื่นซึ่งมิใช่คู่รักของตน มีเพียงคู่รักคนเดียวเท่านั้นเป็นจิตใจที่จะสุดลมหายใจร่วมได้อย่างสนิทใจ นอกนั้นก็ถือว่าเป็นประเภทกาฝาก ที่จะคอยทำลายความสัมพันธ์ให้แตกร้างไปโดยไม่สงสัย

ถ้าเป็นคู่ครองก็มีเพียงสามีภรรยาของตนเท่านั้น นอกนั้นแม้เป็นเทวดามากก็ไม่เกี่ยว เพราะมิใช่สมบัติอันแท้จริงของตน มีความยินดีและตายใจด้วยเพียงพ่ออิหนูกับแม่อิหนุสองคนเท่านั้น นอกนั้นมิใช่ความมั่งน้อยของผู้ต้องการความสงบสุขในครอบครัว ซึ่งสามีภรรยาจะตายใจได้

เมื่อกล่าวถึงความประหยัด ความมัธยัสถ์ ความสันโดษ และความมั่งน้อยแล้ว ก็ควรนำธรรมตรงข้ามมาเทียบเคียงกัน พอทราบความหนักเบาของธรรมทั้งสองว่า มีคุณสมบัติและโทษต่างกันอย่างไรบ้าง เพื่อผู้สนใจในเหตุผลความจริง จะได้นำไปพิจารณา และคัดเลือกปฏิบัติตามที่เห็นควร คือ ความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมในวัตถุและอารมณ์ ความสุรุษสุรายุ่มเฟือย ความมีหนึ่งแล้วคิดอยากมีสองมีสาม ไม่ยินดีในของมีอยู่ของตน และความมั่งมากในทุกสิ่งบรรดาที่เป็นข้าศึกแก่ตนและผู้อื่น เหล่านี้เป็นข้าศึกต่อธรรมที่กล่าวแล้วเหล่านั้น การปิ่นเกลียวกับธรรมมีความประหยัด เป็นต้น เป็นทางเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว แม้ใครจะต้องการความสงบสุขและความเจริญโดยทำลายธรรมดังกล่าวนั้น ย่อมหาความสงบสุขและความเจริญมิได้เพราะผิดทาง

ไม่ว่าพระหรือฆราวาส ใครก็ตามถ้าเดินทางผิดย่อมเกิดความเสื่อมเสียได้เช่นเดียวกัน เพราะธรรมเป็นสายกลางแห่งทางดำเนินเพื่อความเจริญ ทั้งนักบวชและฆราวาส แม้มีแยกกันไว้บ้างก็เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่นั้นเหมือนกันดังความสันโดษมั่งน้อย เป็นต้น พระก็ดำเนินไปตามสายของพระ ฆราวาสก็ปฏิบัติไปตามสายของตน ผลย่อมเป็นความสงบสุขไปตามเหตุที่ปฏิบัติได้

พระสาวกสมัยพุทธกาลที่เป็น *สงฆ์ สรรณ คจฺฉามิ* ของพวกเรา โดยมากท่านปฏิบัติกันตามสายความสันโดษและมั่งน้อย ไม่กลัวความอดอยากขาดแคลนและความเป็นความตายยิ่งกว่าความกลัวไม่รู้ไม่เห็นธรรม ท่านกลัวไม่รู้ไม่เห็นธรรม ท่านจึงพยายามทุ่มเทกำลังทุกส่วนลงทางความเพียรเพื่อรู้เพื่อเห็น ท่านจึงได้รู้ได้เห็นธรรมอย่างสมใจ ส่วนพวกเรากลัวแต่จะอดอยากขาดแคลน กลัวจะลำบากทรมาน กลัวแต่จะตาย อะไรขาดเหลือบ้างไม่ได้ ใจหดหู่เหี่ยวแห้งไม่เป็นอันบำเพ็ญพากเพียรได้ ภายในใจจึงมีแต่กิเลสความกลัวตายเต็มไปหมด ธรรมเลยหยั่งลงไม่ได้เพราะกิเลสกิดขวางไม่มีทางซึมซาบได้

ไปที่ไหนอยู่ที่ใดถ้ามีประชาชนญาติโยมห้อมล้อมนับถือ และหิวอาหารเป็นปิ่นโต ๆ เดินตามหลัง ตามถ้วยชามต่างเคลื่อนไปด้วยอาหารคาวหวานชนิดต่าง ๆ ใจก็เบิกบาน เพราะความชุ่มเย็นด้วยอาหาร ทั้งยิ้มทั้งพูดชมเชยด้วยความพอใจว่า ที่นี้อากาศดีมากนะ โยม ทั้งปลอดโปร่งทั้งโล่งใจดี ภาวนาก็สะดวกสบาย ใจก็ไม่ต้องบังคับขยัก สงบไปเลย

ความจริงมันภาวนาสะตวกหรือนอนหลับสบายก็ยากจะสันนิษฐาน สำหรับพระที่ชอบอากาศแบบนี้ เพราะการกินได้มากกับการนอนหลับดีและนอนได้มากนั้น มันเป็นคู่มิตรกัน อย่างแยกไม่ออก ผมเคยผ่านมาแล้วรู้เรื่องได้ดี

ถ้าไปอยู่สถานที่ที่พอภาวนาดีบ้างเพราะปราศจากสิ่งรบกวน แต่ขาดแคลนอากาศคืออาหารหน้อย เพราะไม่ค่อยมีปิ่นโตเถาใหญ่ ๆ เดินตามหลังเป็นคณะ ๆ เป็นพวง ๆ ที่นั่นอากาศท่าจะแย่นไม่ไหว และบ่นว่า แห่ม โยมที่นี้อากาศแย่ หนอยุ่ไปไม่ไหว ทีบเกินไป หายใจอึดอัดไม่สะดวก ภาวนาก็ไม่สงบ จิตใจก็บังคับยาก ผิดธรรมดาที่เคยเป็นอาตมาทนอากาศที่บมากไม่ไหวต้องลาโยมไปวันนี้ แล้วก็เผ่นไปหาอากาศดี ๆ ใหม่เพื่อการภาวนาจะได้รู้หน้า นั่นฟังซิท่าน ฟังพระรุดงกรรมฐานอากาศอำนวยภาวนาจิตสงบได้ดี พอปิ่นโตห่างจากข้างข้างชั่วจิตใจเดียว เกิดอากาศที่บขึ้นมาแล้ว ภาวนาจิตไม่สงบเพื่อว่าสิ่งนั้นก็บพร่อง สิ่งนี้ขาดเขินเข้าหลาย ๆ อย่างด้วยกัน อากาศจะเป็นอย่างไร ผมว่าน่าจะตายในไม่ช้าเพราะไม่มีอากาศหายใจ กรรมฐานอากาศแบบนี้ท่านฟังแล้วเป็นใจชอบใจไหม? ผมว่าเข้าที่ตินะ

ถ้าท่านต้องการเห็นพระตถาคตและพระอรหันต์องค์แท้จริงประจักษ์ใจ โดยไม่มีกาลสถานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ท่านจงพิจารณาให้เห็นความบกพร่องขาดแคลนและสมบูรณ์ของบรรดาปัจจัยสี่ว่าเป็นของธรรมดา ซึ่งเพียงอาศัยเพื่อบรรลุถึงความมุ่งหมายเท่านั้น ไม่ควรเป็นอารมณ์กับสิ่งใดมากกว่าธรรมอันเป็นจุดที่หมายของการบำเพ็ญ ความสันโดษมันน้อยนั่นแลคือทางเดินของพระอรียเจ้าทั้งหลาย ส่วนความเหลือเฟือนั่นคือทางเดินของพระกรรมฐานอากาศดังกล่าวมา จะไม่มีวันพ้นทุกข์ไปได้ถ้าใจยังติดแน่นอยู่กับสิ่งเหล่านั้น การตัดกังวลกับสิ่งเกี่ยวข้องต่าง ๆ ก็เพื่อความเบาบางทางอารมณ์ที่เป็นกิเลสแต่ละประเภท

ผู้ใดก็ตามถ้ายังไม่เห็นคุณค่าแห่งธรรมคือความสันโดษ และความมัน้อยเป็นต้น ผู้นั้นยังไม่เห็นคุณค่าแห่งธรรม พอจะพยายามตะเกียกตะกายไปด้วยความบึกบึนอดทน แต่จะมากังวลกับปากกับท้องกับความกลัวอดกลัวตายอยู่นี้เท่านั้น สุดท้ายก็ติดจมอยู่กับเรื่องของปากของท้องซึ่งเคยทำความกังวลมาเป็นประจำ การปฏิบัติธรรมถ้าไม่ยอมปล่อยวางอารมณ์กับสิ่งเหล่านี้ ก็ไม่มีทางผ่านพ้นกิเลสทั้งหลายไปได้ เพราะสิ่งดังกล่าวนี้เป็นกิเลสเครื่องผูกพันทั้งสิ้น ท่านควรทราบว่ ความกังวลกับสิ่งเหล่านั้นทำนักปฏิบัติให้ติดจมอยู่จนถอนตัวไม่ขึ้น หรือไม่คิดว่าเป็นกิเลสพอจะสนใจคิดและถอดถอนเสียเข้าไป จะไปบำเพ็ญที่ใดพอจะปลดปล่อยกิเลสบนหัวใจออกได้บ้าง แต่ก็มาหวังมาหวังกิเลสเหล่านั้นจะ